جمهوری اسلامی ایران
وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی
معاونت رفاه اجتماعی

مجموعه گزارش‌های فقر چند بعدی

۴. فقر استفاده از خدمات مالی در ایران

(با تأکید بر شمول مالی)

تهیه شده در
وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی
معاونت رفاه اجتماعی
دفتر مطالعات رفاه اجتماعی

تابستان ۱۴۰۰

۸۷

بسم الله الرحمن الرحیم

مجموعه گزارش‌های فقر چند بعدی

۴. فقر استفاده از خدمات مالی در ایران (با تأکید بر شمول مالی)

تهیه شده در:
وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی
معاونت رفاه اجتماعی
دفتر مطالعات رفاه اجتماعی

تابستان ۱۴۰۰

اللَّهَ اللَّهَ فِی الطَّبَقَةِ السُّفْلی مِنَ الَّذینَ لا حیلَةَ لَهُمْ،
خدا را خدا را در طبقه پایین اجتماع، از آنان که راه چاره ندارند،

مِنَ الْمَساکینِ وَ الْمُحْتاجینَ وَ اَهْلِ الْبُؤْسی وَ الزَّمْنی،
و از کارافتادگان و نیازمندان و دچارشدگان به زیان و سختی و صاحبان امراضی که از پا درآمده‌اند،

فَاِنَّ فی هذِهِ الطَّبَقَةِ قانِعاً وَ مُعْتَرّاً.
در میان اینان کسانی هستند که روی سؤال و اظهار حاجت دارند و کسانی که عفت نفسشان مانع از سؤال است.

وَاحْفَظْ لِلّهِ مَا اسْتَحْفَظَکَ مِنْ حَقِّهِ فیهِمْ.
بنابراین آنچه را که خداوند در مورد آنان از حفظ حقوق از تو خواسته به حفظ آن پرداز.

امام علی (ع) (فرازهایی از نامه ۵۳ نهج البلاغه)

۴. فقر استفاده از خدمات مالی در ایران

معاونت رفاه اجتماعی
دفتر مطالعات رفاه اجتماعی

نویسنده: احیاء عیوضی
ناظر علمی : سیدهادی موسوی نیک، زهراکاویانی
ناظر اجرایی: مریم واحدی
صفحه آرا: پیمان مقدم
ویراستار : مریم یوسفی

واژه‌های کلیدی: فقر چندبعدی، نابرابری، شمول مالی، استفاده از خدمات مالی، تسهیلات و اعتبارات، حساب بانکی
تابستان ۱۴۰۰

تمام حقوق اثر برای وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی محفوظ است.

نشانی: خیابان آزادی، وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی، معاونت رفاه اجتماعی، دفتر مطالعات رفاه اجتماعی
تلفن: ۶۴۴۹۲۸۴۳ فاکس: ۶۴۴۹۲۶۳۷

فهرست

خلاصه مدیریتی ۹

مقدمه ۱۳

۱. تعریف شمول مالی ۱۳

۲. شواهد تجربی از ارتباط شمول مالی و فقر ۱۵

۲-۱. تأثیرات خدمات پس‌انداز و پرداخت ۱۵

۲-۲. تأثیرات بیمه ۱۶

۲-۳. تأثیرات اعتبارات ۱۶

۳. شاخص‌های سنجش میزان شمول مالی ۱۷

۴. وضعیت ایران در شاخص‌های شمول مالی ۱۹

۴-۱. شاخص‌های سطح پایه ۱۹

۴-۱-۱. داشتن حساب (پس‌انداز و ذخیره) ۲۰

۴-۱-۲. خدمات دریافت و پرداخت ۲۳

۴-۱-۳. جمع‌بندی از شاخص‌های سطح پایه شمول مالی ۲۹

۴-۲. شاخص‌های سطح ثانویه ۲۹

۴-۲-۱. استفاده از محصولات بیمه ۲۹

۴-۲-۲. دسترسی به تسهیلات و اعتبارات ۳۰

۴-۲-۳. جمع‌بندی از شاخص‌های سطح ثانویه شمول مالی ۴۱

۵. جمع‌بندی و پیشنهادها ۴۳

منابع ۴۷

پیوست ۵۱

پیوست ۱. شاخص‌های شمول مالی بر اساس مصوبات گروه بیست ۵۱

پیوست ۲: نقشه‌های استانی بر اساس شاخص‌های شمول مالی ۵۴

فهرست جداول

جدول ۱. شاخص‌های سطح پایه شمول مالی ۱۸
جدول ۲. شاخص‌های سطح ثانویه شمول مالی ۱۹
جدول ۳. سطح آستانه شاخص درصد افراد بالای ۱۵ سال دارای حساب بانکی ۲۰
جدول ۴. درصد توزیع صندوق‌های قرض‌الحسنه برحسب وضعیت صندوق ۳۴
جدول ۵. سهم تسهیلات خرید مسکن در بدهی خانوار ۳۷
جدول ۶. نسبت وام به ارزش مسکن ۳۸

فهرست شکل‌ها

نقشه ۱. توزیع درصد افراد بالای ۱۵ سال دارای حساب بانکی در مناطق شهری (۱۳۹۸) ۵۴
نقشه ۲. توزیع درصد افراد بالای ۱۵ سال دارای حساب بانکی در مناطق روستایی (۱۳۹۸) ۵۴
نقشه ۳. توزیع جغرافیایی شعب به ازای هر ۱۰۰ هزار نفر بزرگسال ۵۵
نقشه ۴. توزیع جغرافیایی دستگاه ATM به ازای هر ۱۰۰ هزار نفر بزرگسال ۵۵
نقشه ۵. توزیع درصد افرادی بالای ۱۵ سال که از مؤسسات مالی رسمی وام دریافت کرده‌اند ۵۶
نقشه ۶. توزیع درصد افراد بالای ۱۵ سال در ۴ دهک پایین درآمدی که از مؤسسات مالی رسمی وام دریافت کرده‌اند ۵۶
نقشه ۷. توزیع استانی سهم مانده تسهیلات (جاری و غیر جاری) از کل مانده تسهیلات ۵۷
نقشه ۸. توزیع استانی سهم سپرده‌ها (پس از کسر ذخایر قانونی) از کل سپرده‌ها ۵۷

فهرست نمودارها

نمودار ۱. شاخص داشتن حساب (پس‌انداز و ذخیره) ۲۱

نمودار ۲. توزیع شاخص داشتن حساب (پس‌انداز و ذخیره) در مناطق شهری استان‌های مختلف ۲۱

نمودار ۳. توزیع شاخص داشتن حساب (پس‌انداز و ذخیره) در مناطق روستایی استان‌های مختلف ۲۲

نمودار ۴. شاخص حساب سپرده به ازاء هر ۱۰۰۰ بزرگسال ۲۲

نمودار ۵. شعبه‌ها (مجموع شعب بانک‌های تجاری و سایر مؤسسات سپرده‌گذاری) به ازای هر ۱۰۰ هزار نفر بزرگسال ۲۳

نمودار ۶. توزیع استانی شعب به ازا هر ۱۰۰ هزار نفر بزرگسال ۲۴

نمودار ۷. ATM به ازای هر ۱۰۰ هزار نفر بزرگسال ۲۵

نمودار ۸. توزیع استانی ATM به ازای هر ۱۰۰ هزار نفر بزرگسال ۲۵

نمودار ۹. تعداد دستگاه‌های POS به ازای ۱۰۰ هزار نفر بزرگسال ۲۶

نمودار ۱۰. توزیع استانی تعداد دستگاه‌های POS به ازای ۱۰۰ هزار نفر بزرگسال ۲۷

نمودار ۱۱. دسترسی به‌حساب از طریق موبایل یا اینترنت ۲۸

نمودار ۱۲. استفاده از اینترنت برای پرداخت صورت‌حساب و خرید آنلاین ۲۸

نمودار ۱۳. افراد دارای بیمه‌نامه به ازای هر ۱۰۰۰ نفر بزرگسال، مجموع بیمه عمر و غیرعمر ۳۰

نمودار ۱۴. درصد افراد بالای ۱۵ سال که از مؤسسات مالی رسمی وام دریافت کرده‌اند. ۳۱

نمودار ۱۵. تفاوت دهک‌های درآمدی در دریافت وام از مؤسسات مالی رسمی ۳۲

نمودار ۱۶. توزیع دهکی تسهیلات در استان‌های مختلف بر اساس داده‌های وام به وام ۳۳

نمودار ۱۷. درصد افراد بالای ۱۵ سال که از فامیل و دوستان وام دریافت کرده‌اند. ۳۴

نمودار ۱۸. درصد افراد بالای ۱۵ سال که کارت اعتباری دارند. ۳۵

نمودار ۱۹. نسبت اعتبار مصرف‌کننده به هزینه‌های مصرف‌کننده ۳۶

نمودار ۲۰. نسبت بدهی به درآمد خانوار ۳۶

نمودار ۲۱. نسبت وام مسکن به ارزش آن ۳۹

نمودار ۲۲. نسبت تسهیلات به سپرده ۴۰

نمودار ۲۳. نسبت تسهیلات قرض‌الحسنه به سپرده‌های قرض‌الحسنه ۴۱

خلاصه مدیریتی

مطالعات اقتصادی، چه از لحاظ نظری و یا تجربی، شمولیت مالی را برای توسعه و کاهش فقر مهم عنوان می‌کنند؛ به همین دلیل این پژوهش به بررسی فقر استفاده از خدمات مالی در قالب شمولیت مالی می‌پردازد. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که در ایران شبکه بانکی به‌عنوان محور اصلی خدمات مالی، نتوانسته است نیاز خانوارها به اعتبار به جهت هموارسازی مصرف در طول زمان را فراهم نماید. شواهد نشان می‌دهد که عدم گسترش کارت‌های اعتباری در ایران (رتبه هفتاد و پنجم در دنیا) باعث شده است تا خانوارها برای تامین اعتبار، نیازمند دریافت تسهیلات از بانک باشند (رتبه نهم دریافت تسهیلات در دنیا). علاوه بر این، نسبت پایین وام مسکن به ارزش مسکن (۱۸ درصد در سال ۱۳۹۸) و سهم پایین وام مسکن در سبد بدهی خانوار (۲۰ درصد در سال ۱۳۹۸) نشان می‌دهد که نیاز به تأمین مالی کلان نیز توسط شبکه بانکی فراهم نشده است.

در هر کشوری مفهوم «فقر استفاده از خدمات مالی» با میزان شمولیت مالی، قابل رصد است. شمول مالی به معنای دسترسی بزرگسالان به انواع مختلف خدمات مالی مناسب و استفاده مؤثر از آن‌ها است. این خدمات مالی در دو سطح قابل‌بررسی هستند که برای هریک از سطوح شاخص‌های مناسبی نیز تعریف شده است:

سطح پایه: در این سطح داشتن حساب به‌منظور ذخیره یا پس‌انداز پول و نیز خدمات مالی مرتبط به دریافت و پرداخت‌های مالی رصد می‌شود.

شاخص‌های داشتن حساب به‌منظور ذخیره یا پس‌انداز پول عبارتند از:

۱- درصد افراد بالای ۱۵ سال که داشتن یک حساب (متعلق به خودشان یا مشترک با سایر افراد) را در یک نهاد مالی رسمی یا از طریق موبایل گزارش داده‌اند.

۲- حساب‌های سپرده به‌ازای هر ۱۰۰۰ بزرگسال

به‌طورکلی، ایران در شاخص‌های سطح پایه وضعیت مطلوبی در بین کشورهای جهان دارد. در شاخص مهم نفوذ بانکی که بر اساس درصد افراد بالای ۱۵ سال دارای حساب بانکی سنجیده می‌شود، ایران با ۹۴ درصد در سال ۲۰۱۷ رتبه بیست و پنجم دنیا را به خود اختصاص داد. طرح یارانه نقدی در ایران نقش گسترده‌ای در برخورداری از حساب بانکی برای گروه‌های مختلف جامعه داشته است. در شاخص تعداد حساب به ازای هر ۱۰۰۰ نفر بزرگسال نیز ایران رتبه نخست (تعداد ۷۶۳۷ حساب به‌ازای هر ۱۰۰۰ نفر بزرگسال) را در دنیا دارد؛ البته مقدار بسیار بالای شاخص تعداد حساب‌های افراد می‌تواند مبین نوعی آشفتگی در بازار پولی و بانکی کشور نیز باشد که در ردیابی حساب‌ها و پول‌شویی موضوع مهم و چالش‌برانگیزی است.

شاخص‌های خدمات مالی مرتبط به دریافت و پرداخت‌ها نیز ازاین‌قرار هستند:

۱- شعبه‌ها به‌ازای هر ۱۰۰ هزار نفر بزرگسال

۲- دستگاه ATM به‌ازای هر ۱۰۰ هزار نفر بزرگسال

۳- دستگاه‌های POS به‌ازای هر ۱۰۰ هزار نفر بزرگسال

۴- درصد افراد جوان (بین ۱۵ تا ۲۵ سال) که از طریق موبایل یا اینترنت به یک حساب دسترسی دارند.
۵- درصد افراد جوان (بین ۱۵ تا ۲۵ سال) که در یک سال گذشته از اینترنت برای پرداخت صورت‌حساب و یا خرید آنلاین استفاده کرده‌اند.

ایران در شاخص‌های دسترسی به شعب بانکی و دستگاه ATM به ترتیب رتبه بیست و چهارم و سی و سوم دنیا را دارد. طبق آمار صندوق بین‌المللی پول (۲۰۱۸) به‌ازای هر ۱۰۰ هزار بزرگسال در ایران، ۳۷ شعبه بانک و ۸۸ دستگاه ATM وجود دارد. در دسترسی به دستگاه‌های POS نیز ایران رتبه دوم را در جهان دارا می‌باشد. تعداد زیاد دستگاه‌های POS به علت ارائه رایگان خدمات پرداخت و لحاظ نمودن آن به‌عنوان یک خدمت عمومی، هزینه بالایی به بدنه بانکی کشور تحمیل کرده است. در بسیاری از کشورهای پیشرفته، مقررات سخت‌گیرانه‌ای برای جابه‌جایی پول وجود داشته و کارت به کارت و یا داشتن دستگاه POS با محدودیت مواجه است. بر اساس گزارش بانک جهانی (۲۰۱۷) در زمینه خدمات دیجیتال، ۵۲ درصد افراد جوان (بین سن ۱۵ تا ۲۵ سال) از طریق موبایل و یا اینترنت به یک حساب دسترسی دارند و ۴۹ درصد جوانان از اینترنت برای پرداخت صورت‌حساب و یا خرید آنلاین استفاده کرده‌اند. در هر دو شاخص خدمات دیجیتال وضعیت ایران بالاتر از متوسط جهانی است.

به‌طورکلی از منظر سطح پایه شمول مالی، وضعیت خانوارها در ایران مطلوب است. کشورهای OECD همانند ایران در سطوح پایه شمولیت مالی وضعیت مطلوبی دارند، اما درعین‌حال، برنامه‌هایی برای سنجش و ارتقاء سواد مالی گروه‌های مختلف ذیل شمول مالی تعریف نموده‌اند. در بررسی‌ها در ایران هم این موضوع می باید هم‌زمان موردتوجه قرار گیرد.

سطح ثانویه: در این سطح دسترسی به اعتبارات نهادهای مالی رسمی و همچنین استفاده از محصولات بیمه رسمی بررسی می‌گردد.

در بررسی محصولات بیمه تنها یک شاخص عنوان می‌شود:
۱- افراد دارای بیمه‌نامه به‌ازای هر ۱۰۰۰ نفر بزرگسال، در دو دسته بیمه‌های عمر و غیرعمر.

مشکل اصلی شمول مالی در ایران مربوط به سطح ثانویه است. صندوق بین‌المللی پول (۲۰۱۸) مجموع بیمه‌نامه‌های (عمر و غیرعمر) به‌ازای هر هزار نفر بزرگسال در ایران را ۱۰۱۴ گزارش کرده است که در بین کشورهایی که این شاخص را گزارش کرده بودند، وضعیت مطلوبی را نشان نمی‌دهد.

در بررسی سطح دسترسی به اعتبارات نهادهای مالی رسمی، به دلیل اهمیت این سطح از دسترسی‌ها به لحاظ مطالعات تجربی و نیز به منظور ارائه تصویر مناسب‌تری از وضعیت ایران در کنار شاخص‌های متعارف شمول مالی، شاخص‌های دیگری نیز بررسی خواهد شد که عبارتند از:

۱- درصد افراد بالای ۱۵ سال در ۴ دهک پایین درآمدی و ۶ دهک بالای درآمدی که از مؤسسات مالی وام دریافت کرده‌اند.

۲- سهم ۳۰ درصد کمتر بهره‌مند رفاهی از کل تسهیلات.
۳- درصد افراد بالای ۱۵ سال که از طریق خانواده و دوستان وام دریافت کرده‌اند.
۴- درصد افراد بالای ۱۵ سال که دارای کارت اعتباری هستند.
۵- نسبت اعتبار مصرف‌کننده به هزینه‌های مصرف‌کننده.
۶- نسبت بدهی خانوار به درآمد خانوار یا نسبت بدهی خانوار به تولید ناخالص داخلی.
۷- سهم وام مسکن در بدهی خانوار.
۸- نسبت وام به ارزش مسکن.
۹- نسبت تسهیلات به سپرده‌ها.
۱۰- نسبت تسهیلات قرض‌الحسنه به سپرده‌های قرض‌الحسنه.

در برخی شاخص‌های سطح ثانویه، همانند دسترسی افراد بالای ۱۵ سال به تسهیلات مؤسسات مالی رسمی (مؤسسات مالی رسمی مترادف با مؤسسات مالی قانونی و تحت‌نظر بانک مرکزی است) وضعیت مطلوبی است. در این شاخص ایران دارای رتبه نهم بوده و از متوسط کشورهای OECD هم بالاتر است، اما این تصویر دقیقی از وضعیت تسهیلات در ایران نیست. پایین بودن شاخص نسبت بدهی (از بخش رسمی) به درآمد خانوار از عدم کفایت مقدار این تسهیلات حکایت دارد. این شاخص در سال ۱۳۹۸ برای ایران حدود ۱۳ درصد محاسبه شده، درحالی‌که مقدار این شاخص در کشورهای با درآمد بالا به صورت متوسط بالای صددرصد است (برای نمونه بیش‌ترین مقدار برای کشور دانمارک با عدد ۲۴۰ درصد است).

افراد برای هموارسازی هزینه‌ها در طول زمان نیاز دارند تا هم‌زمان از طریق تسهیلات و اعتبارات، هزینه امروز را با درآمد فردا مطابقت دهند. وضعیت ایران در شاخص‌های شمولیت مالی مرتبط با استفاده از کارت‌های اعتباری وضعیت مطلوبی نیست، فقط ۹ درصد افراد در ایران موفق به استفاده از کارت اعتباری شده‌اند. ایران رتبه ۷۵ را در این شاخص داشته و حتی مقدار آن پایین‌تر از متوسط جهانی است؛ از طرفی، به دلیل نبود داده کافی، وضعیت ایران در موضوع اعتبارات قابل رصد نیست.

عدم کفایت میزان تسهیلات و اعتبارات از بخش رسمی باعث شده است که سهم بخش غیررسمی در سبد بدهی خانوار ایرانی بالا باشد. در ایران ۵۱ درصد افراد بالای ۱۵ سال از خانواده و دوستان وام دریافت کرده‌اند که در این شاخص ایران بعد از کشور نپال و عراق رتبه سوم دنیا را دارد (بالا بودن سهم بخش غیررسمی در سبد بدهی خانوار از ضعف بخش رسمی در تأمین اعتبار و تسهیلات حکایت دارد و معمولاً میزان این شاخص در کشورهای کم‌تر توسعه‌یافته بالاست).

در بسیاری از کشورهای دنیا، وام مسکن اصلی‌ترین وامی است که شبکه بانکی به خانوار پرداخت می‌کند. سهم وام مسکن از کل بدهی افراد در کشور آمریکا ۶۹ درصد و در کانادا حدود ۵۰ درصد است؛ در ایران مقدار این شاخص در سال ۱۳۹۸ در حدود ۲۰ درصد محاسبه شده است. نسبت وام مسکن به ارزش مسکن به طور متوسط در کشورهای OECD، ۷۰ درصد گزارش شده و در ایران این شاخص در سال ۱۳۹۸ در حدود ۱۸ درصد محاسبه شده است.

نکته دیگری که در سطح ثانویه وجود دارد، عدم توزیع مناسب میزان دسترسی به خدمات و منابع بانکی به لحاظ

جغرافیایی و دهک‌های درآمدی است. براساس داده‌های تسهیلات فردبه‌فرد پایگاه اطلاعات رفاه ایرانیان، در هر دو تفکیک (دهکی و جغرافیایی) نابرابری مشهود است. شاخص مانده تسهیلات از تمرکز بسیار بالای دسترسی به منابع مالی در استان تهران حکایت می‌کند، به‌نحوی‌که ۶۳ درصد از کل تسهیلات مربوط به استان تهران است و استان رتبه دوم یعنی اصفهان تنها ۳٫۸ درصد از کل تسهیلات را به خود اختصاص داده است. در استان تهران میزان دسترسی افراد در ۴ دهک پایین درآمدی بسیار پایین (حدود ۱ درصد) گزارش شده است.

در جمع‌بندی از وضعیت شمول مالی در ایران می‌توان بیان کرد:

۱- درحالی‌که به لحاظ سخت‌افزاری نظام بانکی، یعنی امکانات شعبه، ATM، دستگاه POS و برخورداری افراد از حساب بانکی، ایران در رتبه‌های بالای فهرست کشورها قرار دارد، اما سیستم بانکی کشوری نتوانسته نیازهای مالی افراد را جهت هموارسازی هزینه‌ها در طول زمان برطرف سازد.

۲- سیستم بانکی هم در تأمین اعتبار کلان افراد (وام مسکن) و هم در تأمین اعتبار خرد (کارت‌های اعتباری) عملکرد ضعیفی داشته و همین موضوع باعث شده است تا افراد برای هر نیاز خرد به اعتبار، مجدداً به بانک مراجعه کرده و گرفتار مسیر پر پیچ‌وخم تأمین وثایق و تضامین شوند.

در نهایت ضروری است تا شاخص‌های فقر استفاده از خدمات مالی در قالب سند شمول مالی تدوین و رصد شود. این مهم نیازمند برخی مصوبات در شورای‌عالی رفاه است که در متن گزارش به‌تفصیل به آن پرداخته خواهد شد.

مقدمه

ارتباط مفهوم فقر و بخش مالی در کلیدواژه‌ای با عنوان شمول مالی[1] قابل رصد است که به صورت خلاصه سهم افراد و بنگاه‌ها در استفاده از خدمات مالی تعریف می‌شود.[2] این مفهوم از اوایل قرن ۲۰۰۰ اهمیت پیدا کرده و مورد توجه بسیاری از سیاست‌گذاران، محققان و سایر ذی‌نفعان قرارگرفته است. برای نمونه، در مجامع بین‌المللی گروه بیست بر نقش مهم شمول مالی در مبارزه با فقر و تحقق توسعه فراگیر[3] تأکید شده و به منظور آگاهی و رصد این مفهوم، شاخص‌های اصلی شمول مالی که حاصل تلاش‌های مشارکت جهانی برای شمول مالی[4] بود، به تصویب رسیده است.

در ایران نیز تلاش‌هایی برای بررسی وضعیت ایران در شاخص‌های شمول مالی و تدوین سند راهبردی صورت پذیرفته است. این مطالعات خصوصاً در بررسی رابطه بین فقر و شمول مالی بسیار اندک و ضعیف است. دیگر خلأ مطالعاتی در ایران این است که در مطالعات صرفاً به بررسی شاخص‌های شمول مالی مصوب گروه بیست اکتفا شده است، درحالی‌که برای ارائه تصویر دقیق‌تری از وضعیت ایران، باید از سایر شاخص‌های فیندکس[5] و نیز شاخص‌های تکمیلی استفاده گردد.

در گزارش حاضر، علی‌رغم اهمیت سهم بنگاه‌ها در استفاده از خدمات مالی، به دلیل تمرکز بر موضوع فقر صرفاً موضوع سهم‌بری افراد در استفاده از خدمات مالی مورد بررسی قرار گرفته است. این گزارش در پنج قسمت تنظیم شده است: پس از بیان مقدمه در قسمت اول شمول مالی بر اساس سطوح مختلف خدمات مالی تعریف می‌شود؛ در قسمت دوم با عنوان «شواهد تجربی از تأثیر شمول مالی بر فقر» سعی خواهد شد از مطالعات تجربی و میدانی که به بررسی تأثیرگذاری سطوح مختلف خدمات مالی بر موضوع مهم فقر در بین خانوار انجام شده است، جمع‌بندی ارائه گردد؛ در قسمت سوم با عنوان «شاخص‌های سنجش میزان شمول مالی» شاخص‌های شمولی مالی مصوب گروه بیست، سایر شاخص‌های فیندکس و نیز شاخص‌های تکمیلی که در بررسی وضعیت ایران مورداستفاده قرار گرفته، دسته‌بندی شده است؛ در قسمت چهارم با عنوان «وضعیت ایران در شاخص‌های شمول مالی» براساس شاخص‌های مطرح شده در بخش قبلی، تصویری از وضعیت ایران در دسترسی و استفاده از خدمات مالی ارائه شده و موقعیت ایران در مقایسه با متوسط جهانی و سایر گروه‌های کشوری مورد بررسی و تجزیه‌وتحلیل قرار گرفته است؛ درنهایت، گزارش با جمع‌بندی و پیشنهادها پایان می‌پذیرد.

۱. تعریف شمول مالی

طبق تعریف بانک جهانی (۲۰۱۷) شمول مالی بدین معناست که بزرگسالان به انواع مختلف خدمات مالی مناسب دسترسی

1 – Financial Inclusion
2 – Global Financial Development Report 2014
3 – inclusive development
4 – Global Partnership for Financial Inclusion (GPFI)
5 – Findex

دارند و می‌توانند به طور مؤثر از آن‌ها استفاده کنند. چنین خدماتی باید به‌صورت مسئولانه و ایمن برای مصرف‌کننده‌ها و به‌صورت پایدار[۶] برای ارائه‌دهندگان در یک محیط به‌خوبی قاعده‌مند[۷] ارائه گردد. در پایین‌ترین سطح خود، شمول مالی با داشتن حساب سپرده یا حساب معاملاتی (حساب جاری)[۸] در بانک یا سایر مؤسسات مالی یا ارائه‌دهندگان خدمات پول موبایلی آغاز می‌شود که می‌تواند برای انجام و دریافت پرداخت‌ها و ذخیره یا پس‌انداز پول استفاده شود. داشتن حساب همچنان موضوع مهمی است، چراکه در سال ۲۰۱۴ دو میلیارد یا ۳۸ درصد از بزرگسالان گزارش کرده‌اند که هیچ حسابی ندارند[۹]. شمول مالی دسترسی به اعتبارات و استفاده از محصولات بیمه را نیز شامل می‌شود. دسترسی به اعتبارات نهادهای مالی رسمی به بزرگسالان اجازه می‌دهد که در آموزش و فرصت‌های کسب‌وکار سرمایه‌گذاری کنند؛ همچنین استفاده از محصولات بیمه رسمی به مردم اجازه می‌دهد که ریسک‌های مالی را بهتر مدیریت نمایند.

شمول مالی می‌تواند از طریق ایجاد سرمایه‌گذاری برای آینده، هموار کردن مصرف در طول زمان و مدیریت ریسک‌های مالی، به کاهش فقر و نابرابری کمک کند. دسترسی به خدمات مالی رسمی به مردم این امکان را می‌دهد که نقل و انتقالات مالی را با کارایی و اطمینان بالاتری انجام دهند و نیز این امکان را برای مردم فقیر فراهم می‌کند که از طریق سرمایه‌گذاری در آموزش و کسب‌وکار از فقر رهایی یابند[۱۰].

در مبحث شمول مالی باید به بحث تفکیک بین دسترسی و استفاده از خدمات مالی توجه کرد؛ ممکن است برخی از شرکت‌ها و خانوارها با وجود دسترسی‌ها، ترجیح دهند از برخی خدمات مالی استفاده نکنند. برخی ممکن است دسترسی غیر مستقیم داشته باشند و برای مثال، از حساب بانکی شخص دیگری استفاده نمایند. برخی هم با وجود دسترسی به دلایل مذهبی و یا فرهنگی از خدمات مالی استفاده نمی‌کنند یا برخی از افراد معاملات به‌صورت نقد را ترجیح می‌دهند و بنابراین، از خدمات مالی استفاده نمی‌کنند. از نظر سیاست‌گذار، افرادی که به‌رغم دسترسی خود از خدمات مالی استفاده نمی‌کنند، مشکل تلقی نمی‌شوند، زیرا این عدم استفاده ناشی از کمبود تقاضا است؛ بااین‌حال، سواد مالی می‌تواند در افزایش آگاهی و ایجاد تقاضا مؤثر باشد و به همین دلیل هم در کشورهای OECD موضوع سواد مالی ضریب اهمیت بالایی دارد.

موضوع مهم دیگری که در مباحث شمول مالی باید در نظر داشت، این است که بازارهای خدمات مالی متفاوت از سایر بازارها می‌باشد. در سایر بازارها عرضه و تقاضا در قیمت‌های تسویه باهم برابر بوده و افرادی که مایل و قادر به پرداخت قیمت تسویه هستند، می‌توانند محصول را خریداری کنند. استگلیتز و ویس[۱۱] (۱۹۸۱) نشان دادند که این قواعد به دلیل عدم تقارن اطلاعات در بازارهای خدمات مالی به‌ویژه بازارهای اعتبار و بیمه برقرار نیست و در بازارهای مالی به دلیل تمایل افراد پرریسک

6 - sustainably

7 - well regulated environment

8 - transaction account

9 - Demirguc -Kunt et al, 2015

10 - Financial Inclusion and Inclusive Growth, 2017

11 - Stiglitz and Weiss

برای دریافت وام، با مشکل انتخاب بد[12] و به دلیل استفاده نادرست از وام اخذشده با مخاطره اخلاقی[13] مواجه هستیم؛ بنابراین، تعادل در بازارهای مالی بر اساس قیمت‌های تسویه ایجاد نشده و ما معمولاً با مازاد تقاضا مواجه هستیم. این قبیل ملاحظات در تدوین سیاست‌گذاری بسیار حائز اهمیت است.

۲. شواهد تجربی از ارتباط شمول مالی و فقر

در بررسی رابطه شمول مالی و فقر می‌توان عنوان کرد که شمول مالی برای توسعه اقتصادی و کاهش فقر موضوع مهم تلقی می‌شود. مستندات قابل توجهی منفعت بالای فقرا از پرداخت‌های اساسی، پس‌انداز و خدمات بیمه‌ای را نشان می‌دهد. در مورد بنگاه‌ها به طور خاص بنگاه‌های کوچک و نوپا که با محدودیت‌های بزرگ‌تری مواجه هستند، دسترسی به منابع برای این بنگاه‌ها امکان نوآوری، فرصت‌های شغلی و رشد را به همراه دارد. البته همان‌طور که در مقدمه عنوان شد، در این گزارش تأثیر شمول مالی بر بنگاه‌ها مورد توجه نخواهد بود. شواهد تجربی اخیر درباره تأثیر شمول مالی بر فقر بر اساس نوع خدمات مالی، نتایج متفاوتی را ابراز کرده است. در ادامه به تفکیک، تأثیر این خدمات مالی بر فقر بررسی خواهد شد.

۲-۱. تأثیرات خدمات پس‌انداز و پرداخت

داده‌های جهانی همبستگی قوی بین نابرابری درآمد و نابرابری در استفاده از حساب‌های بانکی را نشان می‌دهد. برای نمونه در کشور سوئد با بهترین توزیع درآمد، سهم افرادی که حساب‌های بانکی دارند، در بین افراد فقیر و غنی یکسان است. از سوی دیگر در کشور هائیتی، جایی که نابرابری درآمد بالایی وجود دارد، بیست درصد افراد ثروتمند ۱۴ برابر بیش‌تر از بیست درصد افراد فقیر دارای حساب بانکی هستند؛ بنابراین، به نظر می‌رسد که نابرابری مالی با نابرابری درآمدی هم‌زمان رخ می‌دهد. این همبستگی قوی حتی زمانی که درآمد ملی کنترل شده است (ثبات سایر شرایط) همچنان باقی است. البته همبستگی کامل نیست؛ به‌عنوان‌مثال، معیار نابرابری مالی در فیلیپین بسیار نزدیک به هائیتی است، اما درآمد در فیلیپین به طور مساوی‌تر توزیع می‌شود. از طرفی باید عنوان شود که نابرابری مالی و اقتصادی همبستگی بالایی دارند، اما بحث علیت را از آن نمی‌شود نتیجه گرفت. از جمله مطالعات تجربی در این زمینه بررسی تأثیر مقررات‌زدایی بانکی در آمریکاست که نشان داد شمول مالی بیش‌تر، سرعت رشد اقتصادی، شدت رقابت و تقاضا برای نیروی کار را افزایش داده است و چون همراه با منافع بالاتری برای افرادی که در توزیع درآمدی پایین‌تری هستند، می‌باشد، بنابراین به یک رشد فراگیر کمک می‌کند.[14] درمجموع، بسیاری از مطالعات[15] توجیه قوی برای سیاست‌هایی است که مهیا کردن حساب‌های اصلی برای پس‌انداز و خدمات پرداخت را تشویق می‌کنند. افزایش شمول مالی از نظر داشتن حساب سپرده برای پس‌انداز و خدمات دریافت و پرداخت، اگر به‌خوبی انجام شود، می‌تواند به کاهش فقر شدید و افزایش توفیقات همگانی کمک کند.

12 - adverse selection

13 - moral hazard

14 - Beck, Levine, and Levkov, 2010

15 - Ashraf, Karlan, and Yin, 2010, 2006; Dupas and Robinson, 2011, 2013; Aportela, 1999

۲-۲. تأثیرات بیمه

مستندات تأثیرگذاری محصولات بیمه بر رشد هرچند ضعیف اما مثبت است. کاگلر و افهی (۲۰۰۵)، به این موضوع اشاره کردند که امکان دارد هم انباشتگی بین صنعت بیمه و رشد اقتصادی در سطح کلان[۱۶] وجود نداشته باشد اما در سطح خرد[۱۷] این رابطه برقرار باشد و برعکس. برای نمونه، ارزیابی‌ها در سطح خرد نشان می‌دهد[۱۸] که در دسترس بودن بیمه در برابر خسارات ناشی از بلایای طبیعی، نحوه سرمایه‌گذاری خانوارهای روستایی در مزارع خود را تغییر می‌دهد. به طور ویژه، کشاورزان بیمه‌شده از سرمایه‌های گران‌قیمت‌تر و بذرهای بهتری استفاده می‌کنند. این موارد در افزایش درآمد و بهبود وضعیت فقرا مؤثر خواهد بود.

۲-۳. تأثیرات اعتبارات

تئوری‌های اقتصادی نشان می‌دهد که ارتقا دسترسی به اعتبارات می‌تواند پیامدهای مثبتی در کاهش فقر و فعالیت‌های کارآفرینانه داشته باشد. دسترسی بهتر به اعتبارات، برای خانوار هموارسازی مصرف در طول زمان را آسان‌تر می‌سازد و در مقابل بسیاری از ریسک‌های پیش رو خانوار در کشورهای درحال‌توسعه همانند یک نوع بیمه حقیقی عمل می‌کند. در همین راستا دسترسی بهتر به اعتبارات می‌تواند فعالیت کارآفرینی را با کاهش محدودیت‌های سرمایه‌گذاری و آسان‌تر ساختن رشد بیش از نیاز معیشتی[۱۹] برای مشاغل کوچک را تشویق کند. مستندات زیادی[۲۰] وجود دارد که نشان می‌دهد دسترسی محدود به اعتبار مانعی اساسی برای کارآفرینی و رشد اقتصادی به‌ویژه بین شرکت‌های کوچک و نوپا است. بهبود دسترسی به سرمایه برای کارآفرینان بالقوه، نه‌تنها برای کارآفرینان، بلکه برای کل جامعه دستاوردهای رفاهی قابل‌توجهی خواهد داشت.

برخی شواهد نشان می‌دهد که دسترسی به اعتبار با کاهش در شاخص‌های قابل‌مشاهده فقر همراه است. نمونه‌هایی مانند الزام بانک‌ها به ایجاد شعب روستایی به ازای ایجاد شعب در شهرها در هند[۲۱] تأثیر مثبتی بر کاهش قابل توجهی در فقر روستایی داشته است. سؤالی که اینجا مطرح می‌شود این است که مزایای این‌گونه سیاست‌ها باید تا چه حدی باشد که هزینه‌های ناشی از انحراف بلندمدت در بازار اعتبارات را جبران کند؟ نمونه دیگر افتتاح بانک تجاری با تمرکز بر وام‌گیرندگان با درآمد کم و متوسط در مکزیک[۲۲] است که منجر به ۷٫۶ درصد افزایش در تعداد غیررسمی مشاغل در مناطق دارای شعبه جدید بانکی و ۱٫۴ درصد کاهش بیکاری و افزایش سطح درآمد تا ۷ درصد در دو سال پس از افتتاح این شعبه شده است.

از طرف دیگر، علاوه بر تأثیر کلیت اعتبارات بر فقر، بر موضوع اعتبارات خرد نیز تأکید ویژه‌ای شده است. روایت‌های اصلی تأکید می‌کند که اعتبار خرد نه‌تنها می‌تواند به‌عنوان ابزاری برای کاهش فقر شدید، بلکه به‌عنوان ابزاری مفید برای آزادسازی

16 - aggregate level

17 - disaggregate level

18 - Cai and others, 2010; Cole, Gine, and Vickery, 2012; Shapiro, 2012

19 - to grow beyond subsistence

20 - Banerjee and Duflo, 2007; Beck, Demirguc -Kunt and Maksimovic, 2005; Beck and others, 2006; Evans and Jovanovic, 1989

21 - Burgess and Pande, 2005

22 -Bruhn and Love, 2013

پتانسیل کارآفرینی فقرا نیز باشد. هرچند باید توجه داشت که گرچه اعتبار خرد به‌عنوان وسیله‌ای برای هموارسازی مصرف و مدیریت ریسک، می‌تواند اثرات رفاهی مثبت قابل‌توجهی داشته باشد، اما درنهایت تأثیرات تأمین مالی خرد بر سرمایه‌گذاری و کارآفرینی نسبتاً ناچیز است.[۲۳] یک نتیجه‌گیری نسبتاً روشن است: اعتبار خرد قابلیت توزیع قابل‌توجهی دارد اما اعتبار خرد هزینه‌بر هم بوده و تأثیر کلی آن بر رشد اقتصادی قابل‌بحث است؛ مطالعات موجود تأکید دارند که اکثریت مردم از طریق افزایش دستمزدها تحت تأثیر مثبت قرار می‌گیرند.

۳. شاخص‌های سنجش میزان شمول مالی

همان‌طور که عنوان شد، هدف این پژوهش بررسی شاخص‌های شمول مالی در سطح خانوار است؛ بنابراین، از شاخص‌های شمول مالی مرتبط با بنگاه‌های کوچک و متوسط صرف نظر خواهد شد. جهت ارائه تصویری دقیق‌تر از وضعیت تسهیلات و اعتبارات در ایران، علاوه بر شاخص‌های شمول مالی که توسط گروه بیست ارائه‌شده، از شاخص‌های دیگری نیز بهره گرفته خواهد شد؛ در نتیجه، شاخص‌های مورد استفاده در این گزارش متفاوت از شاخص‌های گروه بیست است. جدول کامل شاخص‌های مصوب (۲۰۱۶) گروه بیست در فایل پیوست ارائه‌شده است.

بر اساس تعریف بانک جهانی (۲۰۱۷) از شمول مالی می‌توان دو سطح ذیل را در بررسی‌های شاخص‌های خدمات مالی در نظر گرفت:

- سطح پایه: داشتن حساب سپرده یا حساب معاملاتی (حساب‌جاری) در بانک یا سایر مؤسسات مالی یا ارائه‌دهندگان خدمات پول موبایلی که می‌تواند برای انجام و دریافت پرداخت‌ها و ذخیره یا پس‌انداز پول استفاده شود.
- سطح ثانویه: دسترسی به اعتبارات نهادهای مالی رسمی که به بزرگسالان اجازه می‌دهد در آموزش و فرصت‌های کسب‌وکار سرمایه‌گذاری کنند و همچنین استفاده از محصولات بیمه رسمی که به مردم اجازه می‌دهد که ریسک‌های مالی را بهتر مدیریت نمایند.

سطح پایه خود دو زیربخش، داشتن حساب برای پس‌انداز و ذخیره و خدمات دریافت و پرداخت را شامل می‌شود. بر اساس مطالعات تجربی، رابطه مثبت بین این سطح از شمولیت مالی با کاهش فقر تأیید شد. افزایش شمول مالی از نظر داشتن حساب برای پس‌انداز و نیز خدمات دریافت و پرداخت می‌تواند در کاهش فقر شدید و افزایش توفیقات همگانی نقش مهمی داشته باشد. شاخص‌هایی که برای رصد سطح پایه مورداستفاده قرار می‌گیرد در جدول ۱ به‌اختصار عنوان شده است:

23 - Kaboski and Townsend, 2011, 2012; Karlan and Zinman, 2010; Pitt and Khandker, 1998; Khandker 2005; Field and others, 2013; Gine, Jakiela, and others, 2010; Buera, Kaboski, and Shin, 2012; Banerjee and others, 2013

جدول ۱. شاخص‌های سطح پایه شمول مالی

ردیف	دسته‌بندی	شاخص‌ها	منابع	دوره انتشار
۱	سطح پایه: داشتن حساب سپرده (ذخیره و پس‌انداز)	درصد افراد بالای ۱۵ سال که دارای یک حساب هستند (شاخص استفاده).	WB Global Findex	سه‌ساله
۲		حساب‌های سپرده به ازای هر ۱۰۰۰ بزرگسال (شاخص استفاده).	IMF Financial Access Surveys	سالانه
۳	سطح پایه: انجام و دریافت پرداخت‌ها	شعبه‌ها به ازای هر ۱۰۰ هزار نفر بزرگسال (شاخص دسترسی).	IMF Financial Access Surveys	سالانه
۴		ATM ها به ازای هر ۱۰۰ هزار نفر بزرگسال (شاخص دسترسی).	IMF Financial Access Surveys	سالانه
۵		دستگاه‌های POS به ازای هر ۱۰۰ هزار نفر بزرگسال (شاخص دسترسی).	WB Global Findex	سه‌ساله
۶		درصد افراد جوان (بین ۱۵ تا ۲۵ سال) که از طریق موبایل یا اینترنت به یک حساب دسترسی دارند (شاخص دسترسی).	WB Global Findex	سه‌ساله
۷		درصد افراد جوان (بین ۱۵ تا ۲۵ سال) که در یک سال گذشته از اینترنت برای پرداخت صورت‌حساب و یا خرید آنلاین استفاده کرده‌اند (شاخص استفاده).	WB Global Findex	سه‌ساله

سطح ثانویه هم دو زیربخش دسترسی به اعتبارات و استفاده از محصولات بیمه را شامل می‌شود. در مورداستفاده از محصولات بیمه فقط یک شاخص در سطح خانوار تعریف شده است که از همان شاخص در بررسی‌ها استفاده خواهد شد. همان‌طور که عنوان شد، برآیند مطالعات تجربی از تأثیر مثبت افزایش بیمه در رشد اقتصادی و افزایش رفاه خانوار حکایت می‌کند. در مورد بخش مهم دسترسی به اعتبارات و البته تسهیلات عنوان شد که محدودیت در دسترسی به اعتبارات از موانع جدی در کارآفرینی و رشد اقتصادی بنگاه‌های کوچک و نوپا است. درعین‌حال، شواهد در مورد تأثیر کلی افزایش دسترسی به اعتبارات خرد در توسعه اقتصادی و کاهش فقر در بهترین حالت ضعیف است. اعتبارات خصوصاً اعتبارات خرد جوانب منفی و مثبتی را توأمان باهم در اقتصاد دارد. اعتبارات خرد از طریق بازتوزیع در کاهش فقر تأثیر مثبت داشته ولی به طور هم‌زمان هزینه‌های افزایش در ریسک ثبات مالی را نیز بر اقتصاد تحمیل می‌نماید. به همین علت در بررسی شاخص‌های شمول مالی مرتبط به اعتبارات صرفاً به شاخص‌های شمول مالی گروه بیست اکتفا نشده و شاخص‌های دیگری که کیفیت اعتبارات را نیز مورد بررسی قرار می‌دهد (و البته در توضیح و ارائه تصویر دقیق‌تری از وضعیت کشور ایران کمک‌کننده است) مورداستفاده قرار گرفته است. در جدول ۲ شاخص‌های سطح ثانویه به تفکیک دو بخش مورد نظر بیان شده است.

جدول ۲. شاخص‌های سطح ثانویه شمول مالی

ردیف	دسته‌بندی	شاخص‌ها	منابع	دوره انتشار
۱	سطح ثانویه: استفاده از محصولات بیمه	افراد دارای بیمه‌نامه به ازای هر ۱۰۰۰ نفر بزرگسال، در دودسته بیمه‌های عمر و غیرعمر (شاخص استفاده).	IMF Financial Access Surveys	سالانه
۲	سطح ثانویه: دسترسی به اعتبارات و تسهیلات	درصد افراد بالای ۱۵ سال که در سال گذشته حداقل یک وام جاری از بانک‌ها یا مؤسسات مالی رسمی دریافت کرده‌اند (شاخص استفاده).	WB Global Findex	سه‌ساله
۳		درصد افراد بالای ۱۵ سال در ۴ دهک پایین درآمدی که از مؤسسات مالی وام دریافت کرده‌اند (شاخص استفاده).	WB Global Findex	سه‌ساله
۴		درصد افراد بالای ۱۵ سال در ۶ دهک بالای درآمدی که از مؤسسات مالی وام دریافت کرده‌اند (شاخص استفاده).	WB Global Findex	سه‌ساله
۵		سهم ۳۰ درصد کمتر بهره‌مند رفاهی از کل تسهیلات.	گزارش معاونت رفاه، وزارت کار، تعاون و رفاه اجتماعی	-
۶		درصد افراد بالای ۱۵ سال که از طریق خانواده و دوستان وام دریافت کرده‌اند (شاخص استفاده).	WB Global Findex	سه‌ساله
۷		درصد افراد بالای ۱۵ سال که دارای کارت اعتباری هستند (شاخص استفاده).	WB Global Findex	سه‌ساله
۸		نسبت اعتبار مصرف‌کننده به هزینه‌های مصرف‌کننده	Trading Economics	سالانه
۹		نسبت بدهی خانوار به درآمد خانوار یا نسبت بدهی خانوار به تولید ناخالص داخلی	Trading Economics	سالانه
۱۰		سهم وام مسکن در بدهی خانوار	گزارش معاونت رفاه، وزارت کار، تعاون و رفاه اجتماعی	-
۱۱		نسبت وام به ارزش مسکن	وزارت راه و شهرسازی	-
۱۲		نسبت تسهیلات به سپرده‌ها	گزارش معاونت رفاه، وزارت کار، تعاون و رفاه اجتماعی	-
۱۳		نسبت تسهیلات قرض‌الحسنه به سپرده‌های قرض‌الحسنه	مرکز آمار و بانک مرکزی	سالانه

۴. وضعیت ایران در شاخص‌های شمول مالی

براساس شاخص‌های دو سطح عنوان شده از شمول مالی، وضعیت کشور ایران مورد بررسی قرار خواهد گرفت. ابتدا شاخص‌های سطح اولیه معرفی شده و براساس داده‌های موجود وضعیت ایران تصویر می‌شود و در ادامه براساس شاخص‌های سطح ثانویه، از وضعیت ایران جمع‌بندی ارائه می‌گردد.

۴-۱. شاخص‌های سطح پایه

شاخص‌های سطح پایه خود به دو گروه: داشتن حساب به منظور (پس‌انداز و ذخیره) و خدمات دریافت و پرداخت تقسیم می‌شوند که در ادامه به آن‌ها پرداخته می‌شود.

۴-۱-۱. داشتن حساب (پس‌انداز و ذخیره)

داشتن حساب خود با استفاده از ۲ شاخص قابل سنجش است که در ادامه بررسی خواهد شد.

۱. درصد افراد بالای ۱۵ سال که دارای یک حساب هستند:

به عبارت دقیق‌تر، این شاخص درصد افراد بالای ۱۵ سال که داشتن یک حساب متعلق به خودشان یا مشترک با سایر افراد در یک نهاد مالی رسمی یا پول موبایلی را گزارش داده‌اند را شامل می‌شود. این شاخص از شاخص‌های گروه فیندکس محسوب می‌شود که هر سه سال یک‌بار توسط بانک جهانی گزارش می‌شود. آخرین داده گزارش شده مربوط به سال ۲۰۱۷ است[۲۴]. این شاخص در بررسی‌های شمول مالی بسیار شاخص مهمی تلقی شده و از آن با عنوان شاخص نفوذ بانکی نیز اسم برده می‌شود. این شاخص همچنین جزو شاخص‌های اهداف توسعه پایدار[۲۵] معرفی و برای آن سطح آستانه‌ای بدین‌صورت تعریف شده است:

جدول ۳. سطح آستانه شاخص درصد افراد بالای ۱۵ سال دارای حساب بانکی

میزان شاخص	>۵۰	۶۵ > x ≥ ۵۰	۸۰ > x ≥ ۶۵	≥۸۰	۱۰۰
وضعیت آستانه	خیلی ضعیف	ضعیف	متوسط	خوب	بهینه

منبع: Sustainable Development Goals (SDGs)

بر اساس گزارش سال ۲۰۱۷ بانک جهانی میزان این شاخص در کشور ایران ۹۴ درصد محاسبه شده است که با این مقدار ایران رتبه بیست و پنجم را در دنیا به خود اختصاص داده است. همان‌طور که در نمودار ۱ نشان داده‌شده است وضعیت ایران بهتر از میانگین کشورهای با درآمد بالاتر از متوسط است و مقدار این شاخص فقط یک درصد از میانگین کشورهای OECD پایین‌تر است.

۲۴ - داده‌های فیندکس همان‌طور که بانک جهانی اعلام کرده هرساله از طریق بخشی از گروه Gallup World Poll و به روش نمونه‌گیری تصادفی قریب به هزار نفر در هر یک از (بیش از) ۱۶۰ اقتصاد جهان و با بیش از ۱۵۰ زبان مختلف تهیه می‌گردد (برای مثال در سال ۲۰۱۷ از طریق تلفن و نه حضوری مصاحبه فارسی از ۱۰۰۴ نمونه از کشور ایران صورت گرفته است).

25 - Sustainable Development Goals (SDGs)

این اهداف به تصویب سازمان ملل رسیده و در ویرایش ۲۰۲۰ بر اساس ۱۷ هدف ۱۱۵ شاخص برای سنجش ذکر شده است.

نمودار ۱. شاخص داشتن حساب (پس‌انداز و ذخیره)

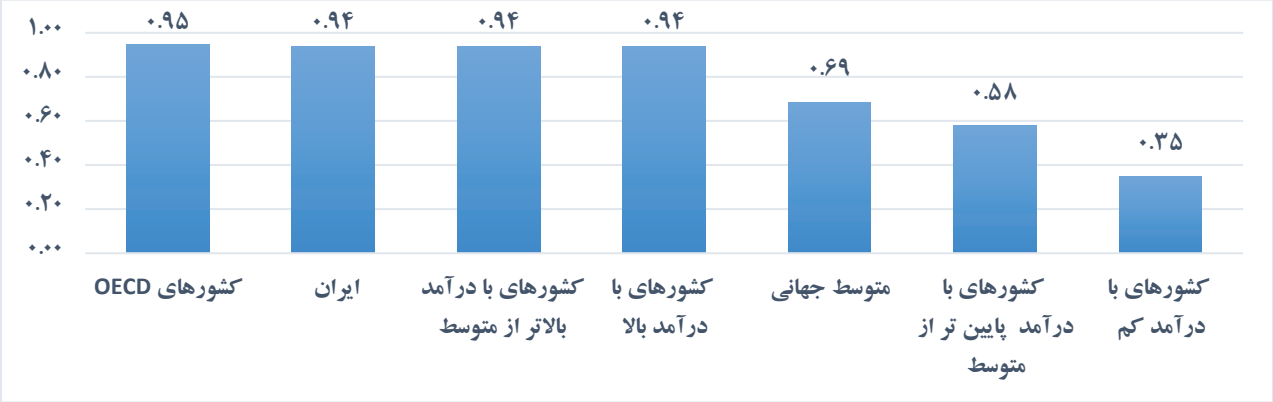

منبع: بانک جهانی (۲۰۱۷)

همچنین براساس داده‌های پایگاه اطلاعات رفاه ایرانیان در سال ۱۳۹۸ درصد افراد بالای ۱۵ سال دارای یک حساب بانکی در کل کشور ۹۷ درصد محاسبه شد. وضعیت استان‌های مختلف در این شاخص نیز براساس پایگاه اطلاعات رفاه ایرانیان در نمودار ۲ و ۳ تصویر شده است که براساس سطح آستانه اهداف توسعه پایدار، همه استان‌های کشور اعم از مناطق شهری و روستایی وضعیت خوبی دارند.

نمودار ۲. توزیع شاخص داشتن حساب (پس‌انداز و ذخیره) در مناطق شهری استان‌های مختلف

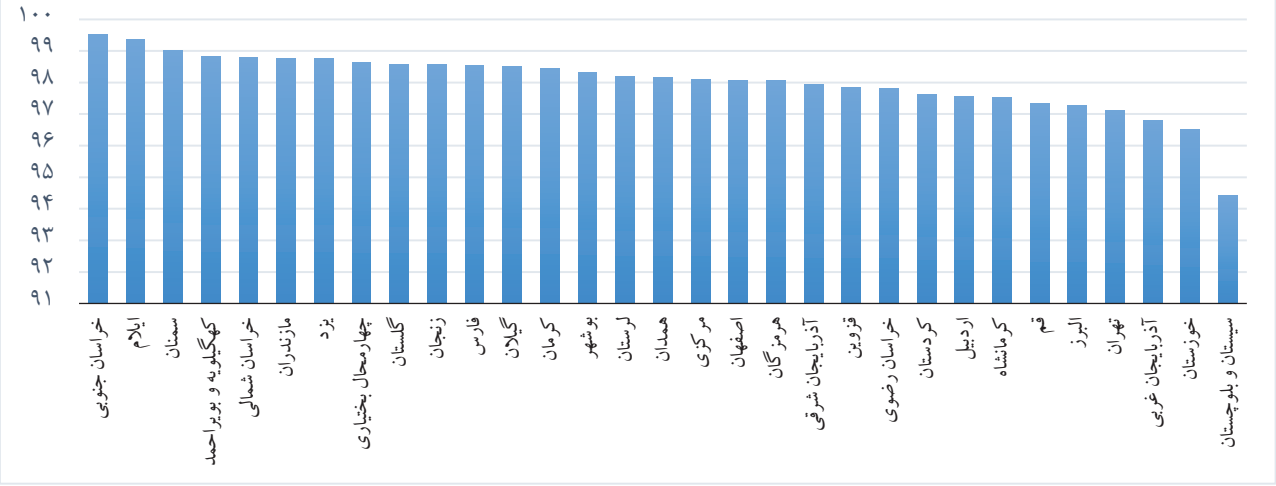

منبع: پایگاه اطلاعات رفاه ایرانیان (۱۳۹۸)

نمودار ۳. توزیع شاخص داشتن حساب (پس‌انداز و ذخیره) در مناطق روستایی استان‌های مختلف

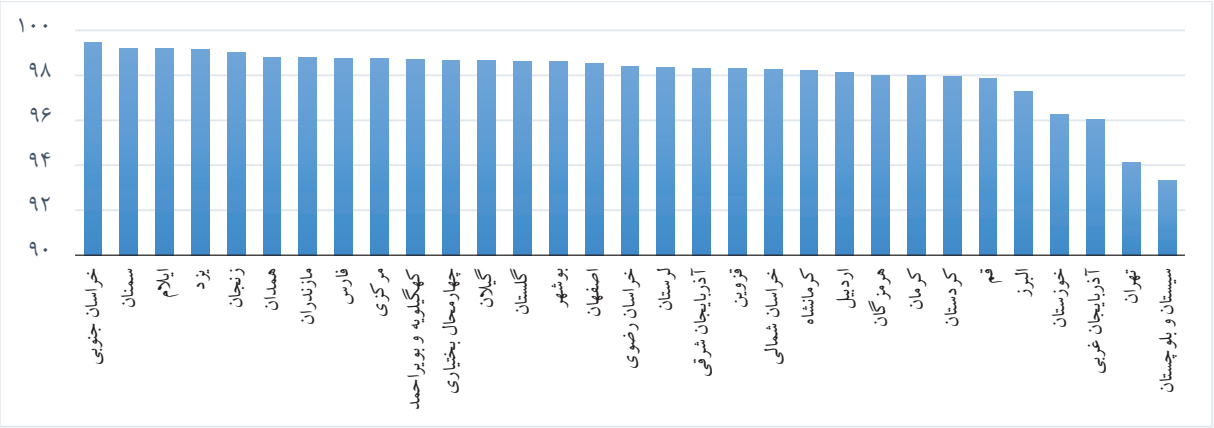

منبع: پایگاه اطلاعات رفاه ایرانیان (۱۳۹۸)

۲. حساب‌های سپرده به ازاء هر ۱۰۰۰ بزرگسال:

این شاخص سالانه توسط صندوق بین‌المللی پول (برای ۱۹۰ کشور) گزارش می‌شود.[۲۶] منبع اصلی داده‌ها، بانک مرکزی و یا سایر تنظیم‌کننده‌های مالی کشورهای مختلف اعلام شده است. صندوق بین‌المللی پول در این شاخص داده‌ای از کشور ایران گزارش نکرده و تنها در سال ۱۳۹۵ تعداد حساب‌های بانکی متعلق به افراد حقیقی توسط رئیس بانک مرکزی وقت در مصاحبه خبری گزارش شده است. تعداد حساب‌های بانکی افراد حقیقی در سال ۱۳۹۵ در ایران ۴۳۹ میلیون بوده و بر اساس جمعیت بزرگسال (بالای ۱۸ سال) سرشماری همین سال، مقدار این شاخص در سال ۱۳۹۵ مقدار ۷۶۳۷ محاسبه می‌شود. به منظور تبیین وضعیت ایران در جهان، مقدار محاسبه شده این شاخص با داده‌های سال ۲۱۰۶ صندوق بین‌المللی پول از سایر کشورها مورد مقایسه قرار گرفت که در نمودار ۴ نشان داده شده است.

نمودار ۴. شاخص حساب سپرده به ازاء هر ۱۰۰۰ بزرگسال

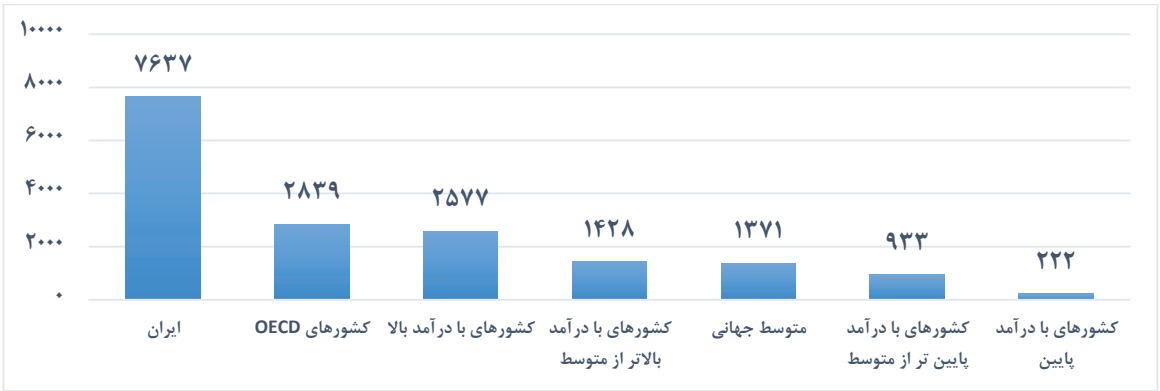

منبع: صندوق بین‌المللی پول (۲۰۱۶)

26 -Financial Access Survey (FAS)

بالا بودن میزان این شاخص در کشور ایران مؤید نوعی آشفتگی در بازار پولی و بانکی کشور است،[۲۷] بانک مرکزی طبق دستورالعملی در مردادماه ۱۳۹۶ اعلام می‌کند عدم محدودیت در افتتاح حساب بانکی، مشکلاتی از قبیل تحمیل هزینه‌های دفترداری و نگهداری اطلاعات و آمار این‌گونه حساب‌ها برای بانک‌ها و افزایش احتمال وقوع تخلفات و جرائم را در پی داشته است. با توجه به اهمیت این موضوع در مباحث پول‌شویی و ردیابی حساب‌ها، محدودیت‌هایی برای افتتاح حساب ایجاد می‌شود که بر اساس آن هر فرد حداکثر امکان افتتاح ۶ حساب در یک بانک را خواهد داشت. علاوه بر این در زمینه اطلاعات حساب بانکی نیز مشکلات جدی وجود دارد؛ برای مثال، حتی صاحب برخی حساب‌ها اساساً مشخص نیست، برای سروسامان گرفتن حساب‌ها سامانه‌ای تحت عنوان نهاب در بانک مرکزی تعریف شد تا بتوان بر اساس آن به تمامی حساب‌های مربوط به یک کد ملی دست‌یافت. البته طبق گزارش مرکز پژوهش‌ها تا پایان سال ۱۳۹۸ فقط ۲۳ درصد افراد حقیقی تحت پوشش این سامانه قرار گرفته‌اند.

۴-۱-۲. خدمات دریافت و پرداخت

شاخص خدمات دریافت و پرداخت با استفاده از ۵ شاخص قابل سنجش است که در ادامه به هریک می‌پردازیم.

۱. شعبه‌ها به ازای هر ۱۰۰ هزار نفر بزرگسال:

این شاخص نیز سالانه توسط صندوق بین‌المللی پول[۲۸] گزارش می‌شود و منبع اصلی داده‌ها، بانک مرکزی و یا سایر تنظیم‌کننده‌های مالی کشورهای مختلف اعلام شده است. در سال ۲۰۱۸، ایران با عدد ۳۷ رتبه بیست و چهارم در دنیا را داشته است. وضعیت ایران در مقایسه با سایر کشورها در نمودار ۵ نشان داده شده است.

نمودار ۵. شعبه‌ها (مجموع شعب بانک‌های تجاری و سایر مؤسسات سپرده‌گذاری) به ازای هر ۱۰۰ هزار نفر بزرگسال

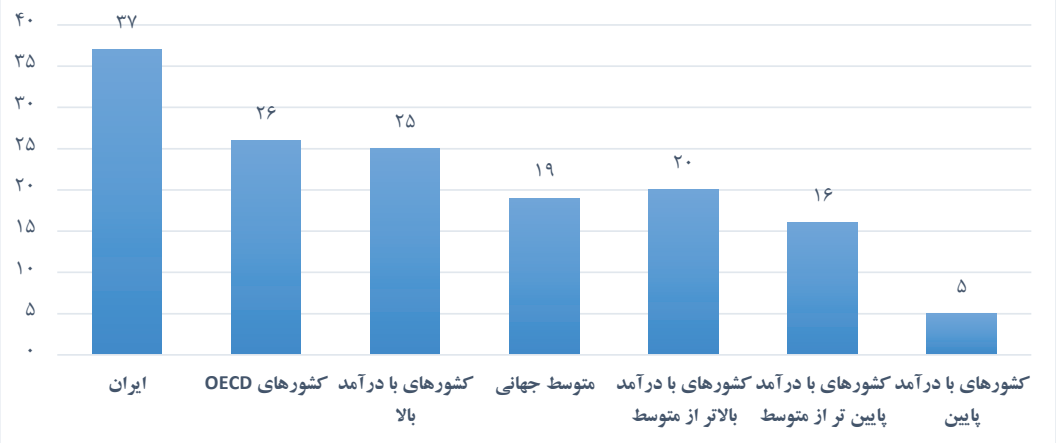

منبع: صندوق بین‌المللی پول (۲۰۱۸)

۲۷ - برای نمونه در پیگیری پرونده تخلفات یکی از بانک‌ها مشخص گردید در یک روز برای یک فرد زیر ۱۸ سال بیش از ۲۴۲ حساب بانکی آن‌هم در یک شعبه بانکی افتتاح شده است.

28 - Financial Access Survey (FAS)

در این شاخص که مجموع شعب بانک‌های تجاری و سایر مؤسسات سپرده‌گذاری لحاظ شده است، ایران وضعیت مطلوبی دارد، به‌گونه‌ای که مقدار این شاخص در ایران بالاتر از متوسط گروه کشورهای عضو سازمان همکاری و توسعه اقتصادی (OECD) است. آخرین داده گزارش شده صندوق بین‌المللی پول مربوط به سال ۲۰۱۸ است و پس از آن نیز برای ایران بر اساس داده‌های داخلی در دسترس است. آمار عملکرد بانک مرکزی (داده‌های ابزار پرداخت) نشان می‌دهد که در فروردین سال ۱۴۰۰، تعداد شعب به ازای هر ۱۰۰ هزار نفر بزرگسال (جمعیت بالای ۱۸ سال بر اساس سال ۱۳۹۹) مقدار ۱۰۵ بوده است. توزیع استانی شعب در بهمن ۱۳۹۹، بر اساس اطلاعات بانک مرکزی و تعدیل جمعیتی بر اساس سال ۱۳۹۹ در نمودار ۶ نمایش داده شده است.

نمودار ۶. توزیع استانی شعب به ازا هر ۱۰۰ هزار نفر بزرگسال

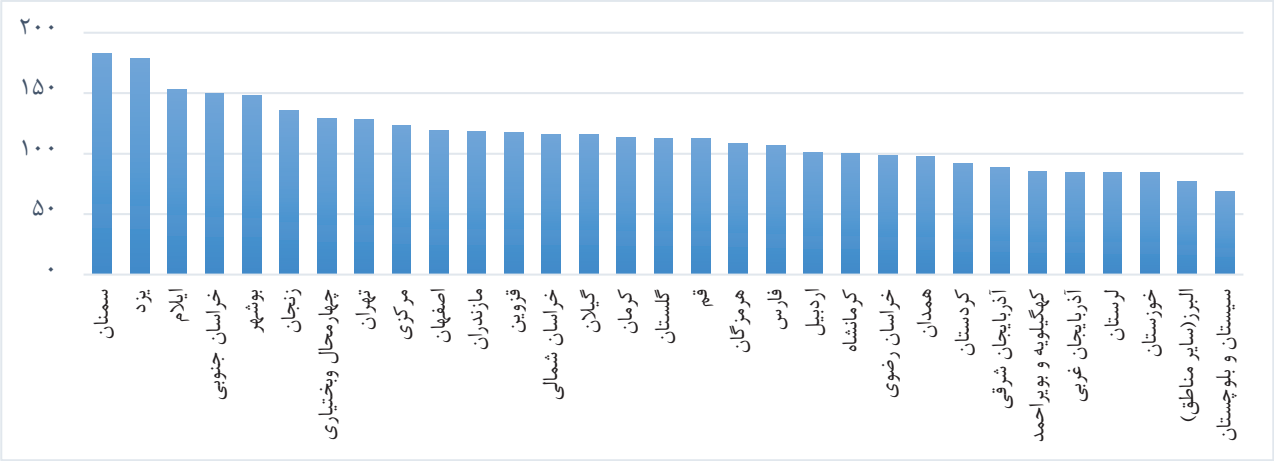

منبع: بانک مرکزی (۱۳۹۹)

در داده‌های بانک مرکزی، گزارشی از استان البرز وجود ندارد؛ به همین دلیل داده گزارش شده از سایر مناطق معادل استان البرز لحاظ شده است.

نکته مهمی که در بررسی سری زمانی شاخص تعداد شعب بانکی در کشورهای OECD وجود دارد، سیر نزولی این شاخص است. میزان این شاخص از ۴۵ شعبه (بانک تجاری و سایر مؤسسات سپرده‌گذار) در سال ۲۰۰۴ به ۲۶ شعبه در سال ۲۰۱۸ کاهش یافته و با ورود خدمات مالی دیجیتال، این سیر نزولی شتاب بیش‌تری نیز داشته است. روند شاخص تعداد شعب بانکی در ایران همچنان سیر صعودی دارد. همان‌طور که نشان داده شد میزان این شاخص در ایران بالاتر از کشورهای OECD بوده و در سال ۱۳۹۹ نیز این شاخص همچنان افزایش یافته است. یکی از علل افزایش شعب می‌تواند تمایل بانک‌ها به سرمایه‌گذاری در مستغلات و ملک شعبه باشد. ضروری است رویکرد بانک‌ها در گسترش خدمات مالی دیجیتال و کاهش تعداد شعب (نه فقط در استان‌های محروم‌تر) تغییر نماید.

۲. ATM به ازای هر ۱۰۰ هزار نفر بزرگسال:

این شاخص نیز درمجموع داده‌های FAS صندوق بین‌المللی پول گزارش می‌شود. در این شاخص ایران رتبه سی و سوم را در دنیا دارد و در سال ۲۰۱۸، به ازای هر ۱۰۰ هزار نفر بزرگسال ۸۸ دستگاه ATM وجود داشته است. وضعیت ایران در مقایسه با سایر کشورها در نمودار ۷ بررسی شده است.

نمودار ۷. ATM به ازای هر ۱۰۰ هزار نفر بزرگسال

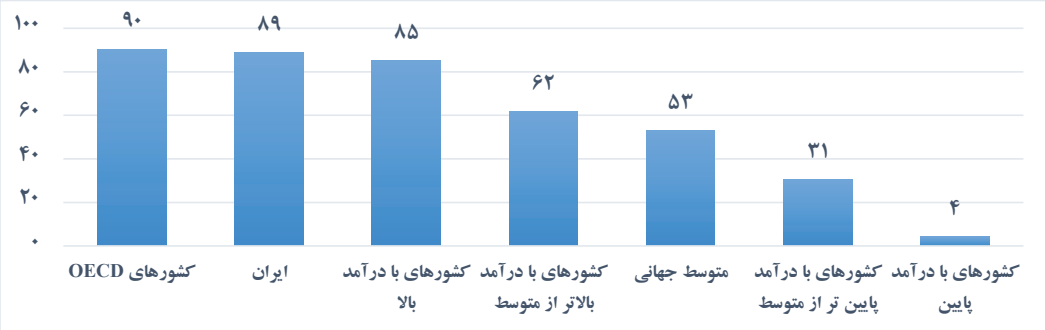

منبع: صندوق بین‌المللی پول (۲۰۱۸)

وضعیت ایران در این شاخص نیز وضعیت مطلوبی است. آخرین داده صندوق بین‌المللی پول برای سال ۲۰۱۸ بوده است؛ بنابراین، برای ارائه داده جدید از آمار عملکرد بانک مرکزی (داده ابزار پرداخت) استفاده کرده و بر اساس تعدیل جمعیتی بزرگسال متناسب با سال ۱۳۹۹ مقدار شاخص برای فروردین ۱۴۰۰ برابر ۹۸ محاسبه می‌شود و توزیع استانی نیز در نمودار ذیل تصویر شده است.

نمودار ۸. توزیع استانی ATM به ازای هر ۱۰۰ هزار نفر بزرگسال

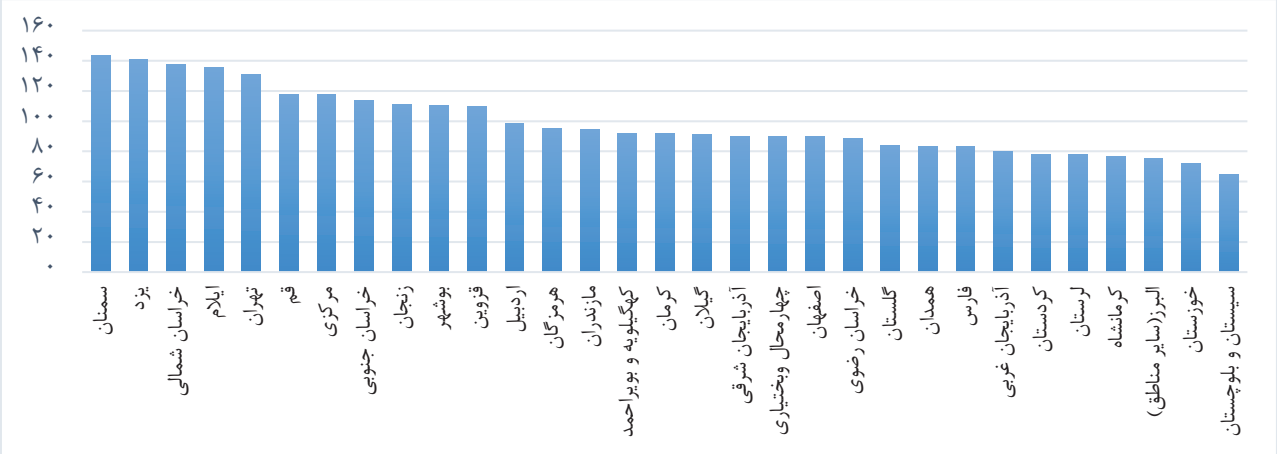

منبع: بانک مرکزی (۱۳۹۹)

در داده‌های بانک مرکزی، گزارشی از استان البرز وجود ندارد؛ به همین دلیل، داده گزارش شده از سایر مناطق معادل استان البرز لحاظ شده است.

۳. تعداد دستگاه‌های POS به ازای ۱۰۰ هزار نفر بزرگسال:

این شاخص از مجموع داده‌های بانک جهانی[۲۹] اخذ شده است. داده‌ها به‌صورت سالانه گزارش شده و آخرین داده هم مرتبط به سال ۲۰۱۵ است، اما داده‌ای از ایران گزارش نمی‌شود و میزان این شاخص بر اساس داده‌های شاپرک بانک مرکزی مرتبط با سال ۱۳۹۵ (و تعدیل جمعیتی سرشماری ۱۳۹۵) محاسبه شد تا با داده‌های ۲۰۱۵ جهانی قابل‌مقایسه باشد. ایران با تعداد ۹۱۷۱ دستگاه POS به ازای هر ۱۰۰ هزار نفر رتبه دوم را در دنیا دارد و در نمودار ۹ وضعیت ایران در این شاخص با سایر کشورها مقایسه شده است.

نمودار ۹. تعداد دستگاه‌های POS به ازای ۱۰۰ هزار نفر بزرگسال

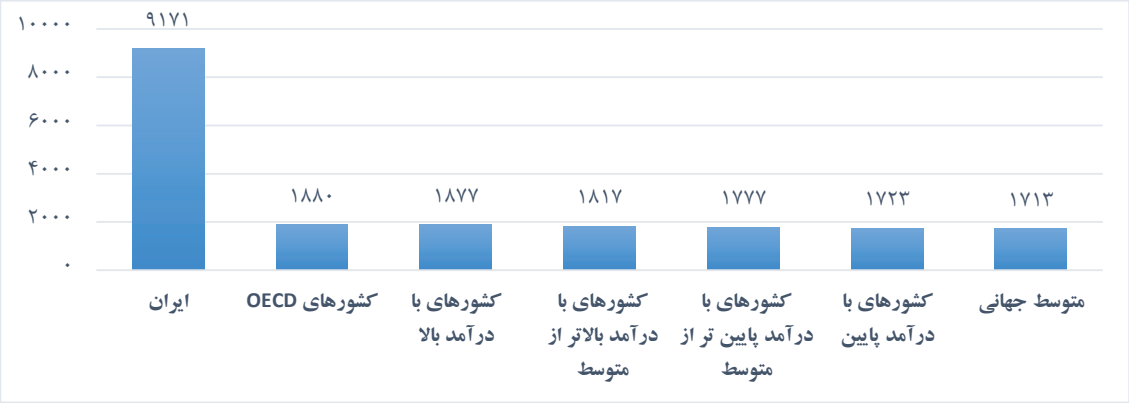

منبع: بانک جهانی (۲۰۱۵)

همان‌طور که در نمودار مشخص است، تعداد دستگاه‌های POS در ایران با اختلاف زیادی بیش از متوسط کشورهای OECD است؛ یکی از علل بالا بودن این شاخص در کشور این است که هیچ کارمزدی برای استفاده از این دستگاه‌ها تعریف نشده و همانند بسیاری از خدمات دریافت و پرداخت یک خدمت عمومی تلقی می‌شود. این موضوع سالانه هزینه بسیار بالایی بر بدنه بانکی کشور تحمیل می‌نماید. بر اساس داده‌های شاپرک در فروردین ۱۴۰۰ تعداد دستگاه‌های POS به ازای هر ۱۰۰ هزار نفر مقدار ۱۱۲۴۲ محاسبه شد (تعدیل جمعیتی بر اساس سال ۱۳۹۹) که در نمودار ذیل توزیع استانی این شاخص نشان داده شده است.

29 – Global Payments Systems Survey

نمودار ۱۰. توزیع استانی تعداد دستگاه‌های POS به ازای ۱۰۰ هزار نفر بزرگسال

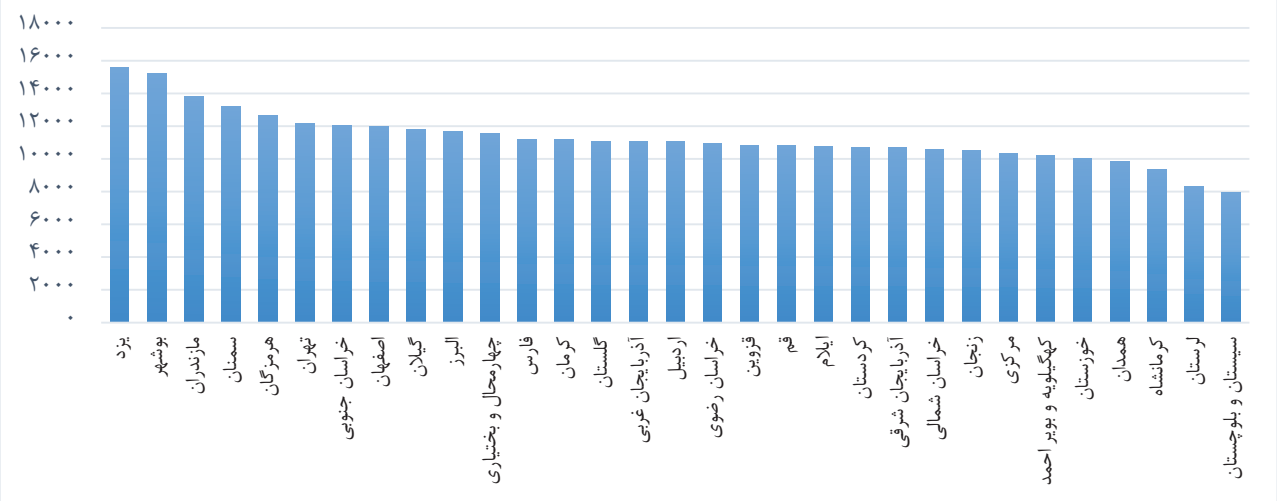

منبع: بانک مرکزی (۱۴۰۰)

۴. درصد افراد جوان (بین ۱۵ تا ۲۵ سال) که از طریق موبایل یا اینترنت به یک حساب دسترسی دارند:

این شاخص نیز از شاخص‌های فیندکس است که توسط بانک جهانی هر سه سال یک‌بار گزارش می‌شود. در سال ۲۰۲۰ مشارکت جهانی برای شمول مالی[۳۰] با توجه به شرایط اپیدمی ویروس کرونا، گزارشی از پیشبرد شمول مالی دیجیتال برای افراد جوان در کشورهای OECD تهیه می‌کند. در این گزارش[۳۱] از شاخص‌های مختلفی بهره گرفته شده که دو شاخص مهم آن بدین‌صورت است: ۱. درصد افراد جوان (بین ۱۵ تا ۲۵ سال) که از طریق موبایل یا اینترنت به یک حساب دسترسی دارند و ۲. درصد افراد جوان (بین ۱۵ تا ۲۵ سال) که در یک سال گذشته از اینترنت برای پرداخت صورت‌حساب و یا خرید آنلاین استفاده کرده‌اند؛ بنابراین، سعی شد در بررسی وضعیت شمول مالی کشور ایران، این دو شاخص نیز مورد بررسی قرار گیرد. بر اساس داده‌های فیندکس در سال ۲۰۱۷ مقدار این شاخص در ایران ۵۲ درصد بوده و ایران رتبه نوزدهم را در دنیا داشته است. نمودار ۲۰ وضعیت ایران را در مقایسه با سایر کشورها نشان می‌دهد.

30 - GPFI

31 - Advancing the Digital Financial Inclusion of Youth, OECD, (2020)

نمودار ۱۱. دسترسی به حساب از طریق موبایل یا اینترنت

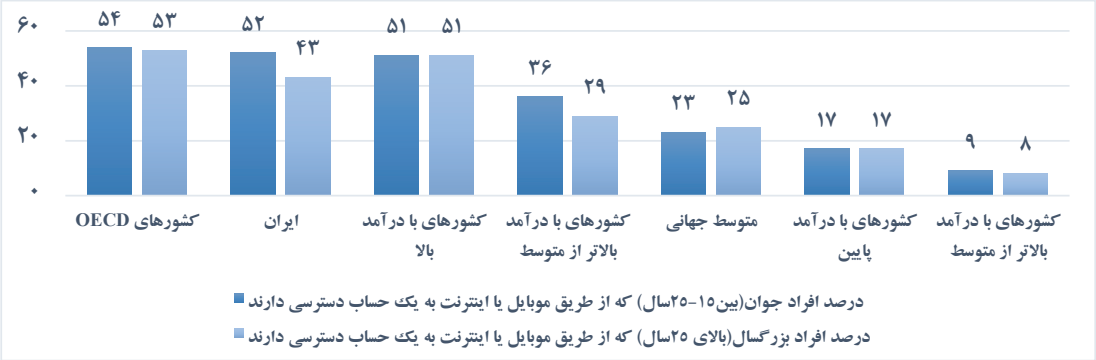

منبع: بانک جهانی (۲۰۱۷)

دسترسی به خدمات مالی دیجیتال راه‌هایی برای غلبه بر چالش‌های جوانان در دسترسی و استفاده از خدمات مالی را فراهم می‌نماید. این موانع می‌تواند مرتبط با زیرساخت‌های فیزیکی و یا هزینه‌های بالای دسترسی باشد. خدمات مالی دیجیتال با ارائه معاملات و نیازهای شخصی‌سازی‌شده امکان استفاده راحت، سریع و امن از خدمات مالی را فراهم می‌کند. وضعیت ایران در دسترسی جوانان به خدمات دیجیتال وضعیت مطلوبی است و درصد افراد جوانی که از طریق موبایل و یا اینترنت به یک حساب دسترسی دارند، در ایران بالاتر از متوسط کشورهای با درآمد بالا است.

۵. درصد افراد جوان (بین ۱۵ تا ۲۵ سال) که در یک سال گذشته از اینترنت برای پرداخت صورت‌حساب و یا خرید آنلاین استفاده کرده‌اند:

همان‌طور که عنوان شد این شاخص از جمله شاخص‌های فیندکس است. میزان این شاخص در ایران ۴۹ درصد بوده که بر اساس آن در سال ۲۰۱۷ ایران رتبه‌سی و هشتم را در دنیا داشته است.

نمودار ۱۲. استفاده از اینترنت برای پرداخت صورت‌حساب و خرید آنلاین

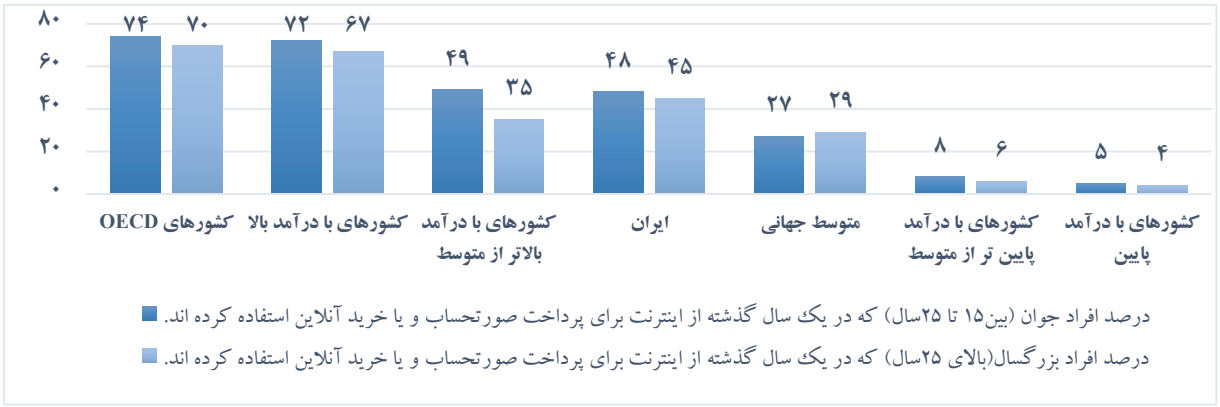

منبع: بانک جهانی (۲۰۱۷)

علاوه بر شاخص دسترسی به یک حساب از طریق موبایل یا اینترنت، استفاده از این فناوری‌ها نیز اهمیت دارد و این شاخص میزان استفاده از خدمات دیجیتال را بررسی می‌نماید. همان‌طور که نمودارهای ۲۱ و ۲۰ نشان می‌دهند، وضعیت ایران در شاخص دسترسی به خدمات مالی دیجیتال مطلوب‌تر از استفاده از خدمات مالی دیجیتال است. در شاخص استفاده ایران اختلاف قابل‌توجهی با متوسط کشورهای با درآمد بالا دارد. نکته مهم دیگر بحث سواد مالی است که می‌تواند کیفیت این دسترسی‌ها و میزان استفاده از خدمات مالی دیجیتال را ارتقا دهد.

۴-۱-۳. جمع‌بندی از شاخص‌های سطح پایه شمول مالی

به‌صورت مختصر وضعیت ایران در شاخص‌های سطح پایه شمول مالی بدین‌صورت خواهد بود:

- ایران در سطوح پایه شمولیت مالی، یعنی ارائه خدمات اولیه بانکی، عملکرد بسیار مطلوب داشته و در بین بالاترین کشورهای جهان قرار دارد.
- بالا بودن تعداد حساب به ازای هر فرد و فراوانی بالای دستگاه‌های POS صرفاً نشانه عملکرد صحیح سیستم بانکی نبوده و در برخی موارد آشفتگی سیستم بانکی را نشان می‌دهد.
- در بسیاری از کشورهای پیشرفته، مقررات سخت‌گیرانه‌ای برای جابه‌جایی پول وجود داشته و کارمزد مشخصی برای استفاده از خدمات پرداخت و دریافت مانند استفاده از دستگاه POS تعیین شده است.
- درمجموع، به لحاظ عرضه خدمات پایه مالی، وضعیت بسیار مطلوبی وجود داشته و دسترسی به خدمات بانکی میسر است.
- طرح یارانه نقدی در ایران نقش گسترده‌ای در برخورداری از حساب بانکی برای گروه‌های مختلف جامعه داشته است.
- کشورهای عضو OECD همانند ایران در سطوح پایه شمولیت مالی وضعیت مطلوبی دارند، اما درعین‌حال برنامه‌هایی برای سنجش و ارتقا خدمات مالی دیجیتال و سواد مالی گروه‌های مختلف ذیل شمول مالی تعریف نموده‌اند[۳۲]. در ایران هم این امر هم‌زمان باید در بررسی‌ها موردتوجه قرار گیرد.

۴-۲. شاخص‌های سطح ثانویه

شاخص‌های سطح ثانویه دو گروه: استفاده از محصولات بیمه و دسترسی به تسهیلات و اعتبارات را شامل می‌شود. در ادامه شاخص‌های مرتبط با هر گروه ارائه خواهد شد:

۴-۲-۱. استفاده از محصولات بیمه

۱. افراد دارای بیمه‌نامه به ازای هر ۱۰۰۰ نفر بزرگسال (در دودسته بیمه‌های عمر و غیر عمر):

32 - G20 /OECD INFE report on adult financial literacy in G20 countries, OECD (2017).

این شاخص سالانه توسط صندوق بین‌المللی پول و در قالب داده‌های FAS منتشر می‌شود. در مورد ایران مشخصاً این شاخص گزارش نشده، اما تعداد افراد دارای بیمه‌نامه[۳۳] بدون تفکیک بیمه عمر و غیرعمر بیان شده است. بر اساس گزارش سال ۲۰۱۸ از تعداد افراد دارای بیمه‌نامه عمر و غیرعمر و تعدیل جمعیتی (بر اساس جمعیت بزرگسال سرشماری سال ۱۳۹۵) میزان این شاخص برای ایران محاسبه شد. به‌منظور مقایسه با سایر کشورها شاخص مجموع افراد دارای بیمه عمر و غیرعمر به ازای هر ۱۰۰۰ نفر بزرگسال مورد بررسی قرار گرفت و درنهایت، به دلیل تعداد پایین کشورهایی که این شاخص برای آن‌ها گزارش شده است، در نمودار ۲۲ وضعیت ایران در مقایسه با این کشورها و بدون تفکیک گروه‌های درآمدی کشورها ارائه‌شده است. ایران با ۱۰۱۴ فرد بیمه‌شده (مجموع بیمه عمر و غیرعمر) به ازای هر ۱۰۰۰ نفر بزرگسال رتبهٔ بیست و ششم را در بین کشورهایی که این شاخص را گزارش کرده‌اند، دارد (عمدتاً کشورهای توسعه‌یافته را شامل نمی‌شود).

نمودار ۱۳. افراد دارای بیمه‌نامه به ازای هر ۱۰۰۰ نفر بزرگسال، مجموع بیمه عمر و غیر عمر

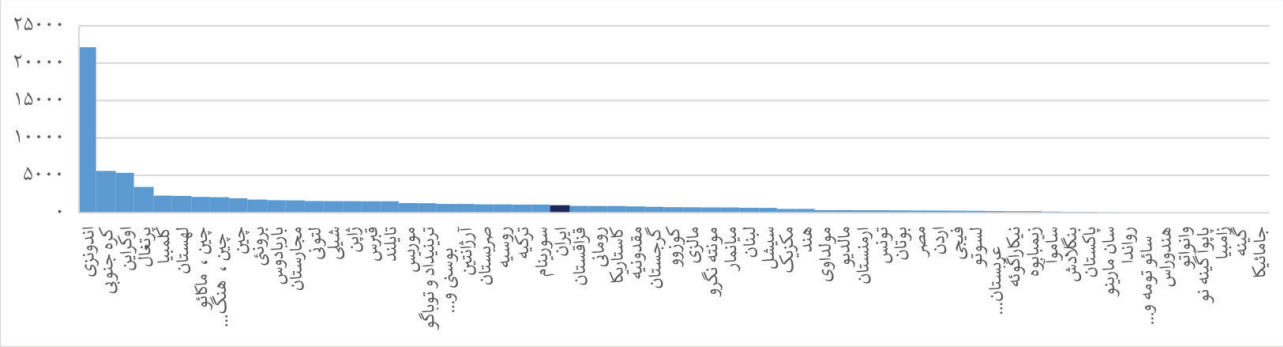

منبع: صندوق بین‌المللی پول (۲۰۱۸)

همان‌طور که از نمودار ۲۲ مشخص است، ایران وضعیت مطلوبی در این شاخص ندارد، خصوصاً با لحاظ این موضوع که بسیاری از کشورهای توسعه‌یافته این شاخص را اصلاً گزارش نکرده‌اند. بیمه مرکزی داده‌ای از تعداد افراد بیمه‌شده به تفکیک بیمه عمر و غیرعمر منتشر نمی‌کند (سری زمانی ۱۳۵۰-۱۳۹۰ بر اساس حق بیمه و خسارت پرداختی صرفاً موجود است)؛ بنابراین، امکان بررسی دقیق‌تر این موضوع هم وجود ندارد.

۴-۲-۲. دسترسی به تسهیلات و اعتبارات

سنجش میزان دسترسی به تسهیلات و اعتبارات از طریق ۱۲ شاخص صورت می‌گیرد که در ادامه به آن می‌پردازیم.

۱. درصد افراد بالای ۱۵ سال که در سال گذشته حداقل یک وام جاری از بانک‌ها و یا مؤسسات مالی رسمی دریافت کرده‌اند:

این شاخص نیز از مجموع شاخص‌های فیندکس بوده و وضعیت ایران در این شاخص بسیار مطلوب است. ایران با ۲۴

33 – Policy holders

درصد در سال ۲۰۱۷ رتبه نهم را در بین کشورهای دنیا دارد. نمودار ۲۳ وضعیت ایران را در این شاخص در دنیا نشان می‌دهد.

نمودار ۱۴. درصد افراد بالای ۱۵ سال که از مؤسسات مالی رسمی وام دریافت کرده‌اند.

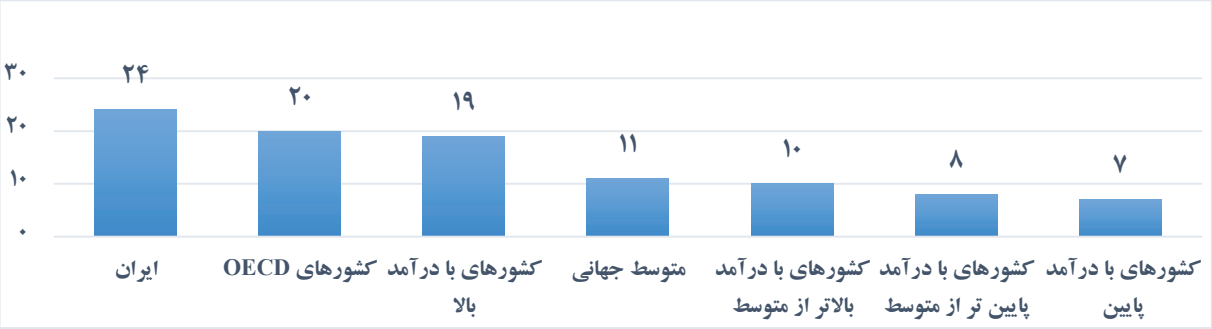

منبع: بانک جهانی (۲۰۱۷)

در برخی از پژوهش‌ها صحت این شاخص مورد تردید قرار گرفته است[۳۴] به همین دلیل، برای بررسی دقیق‌تر این شاخص از داده‌های تسهیلات وام به وام استفاده شد. بر اساس داده‌های تسهیلات وام به وام مرتبط به سال‌های ۱۳۹۲-۱۳۸۴ نسبت وام‌گیرندگان به جمعیت ۳۳ درصد محاسبه شده است.[۳۵] در این سال‌ها ۳۳ درصد افراد از مؤسسات مالی رسمی تسهیلات دریافت کرده‌اند و بانک جهانی (بر اساس نمونه‌گیری گروه گالوپ) این شاخص را برای سال‌های ۲۰۱۴ و ۲۰۱۱ به ترتیب ۳۲ و ۳۱ درصد گزارش کرده که بسیار به داده‌های تسهیلات وام به وام پایگاه رفاه ایرانیان نزدیک است[۳۶] و نیز بر اساس داده‌های تسهیلات وام به وام مرتبط به سال ۱۳۹۵ و تسهیلات بالای ۱۰۰ میلیون سال ۱۳۹۸ حدود ۲۴٫۵ درصد افراد بالای ۱۵ سال از مؤسسات مالی رسمی وام اخذ کرده‌اند؛ بنابراین، بر اساس داده‌های تسهیلات وام به وام پایگاه اطلاعات رفاه ایرانیان، داده‌های گزارش شده بانک جهانی تأیید می‌شود. در ادامه همین شاخص در دهک‌های مختلف درآمدی بررسی می‌شود.

۲. درصد افراد بالای ۱۵ سال در ۴ دهک پایین درآمدی که از مؤسسات مالی وام دریافت کرده‌اند:

این شاخص نیز جزو شاخص‌های گروه فیندکس است. ایران در سال ۲۰۱۷ در این شاخص با عدد ۲۱ درصد رتبه دوازدهم را در دنیا داشته است. بر اساس داده‌های پایگاه اطلاعات رفاه ایرانیان مرتبط به سال ۱۳۹۵ و تسهیلات بالای ۱۰۰ میلیون سال ۱۳۹۸ تقریباً ۲۵ درصد افراد بالای ۱۵ سال در ۴ دهک پایین درآمدی از تسهیلات مؤسسات مالی رسمی استفاده کرده‌اند که بازهم مقدار گزارش شده بانک جهانی تأیید می‌شود.

۳۴ - برای نمونه به مقاله «شمول مالی در ایران: مقایسه‌ای بر اساس معیارهای پایه‌ای گرو ۲۰» مجید عینیان مراجعه شود.
۳۵ - پایگاه اطلاعات رفاه ایرانیان بر اساس داده‌های ارسالی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران.
۳۶- گزارش منتشر نشده معاونت رفاه با عنوان «تحلیل وضعیت دسترسی خانوار به تسهیلات خرد با رویکرد داده‌کاوی» امیرزاده، نجفی زیارانی و طاهری.

۳. درصد افراد بالای ۱۵ سال در ۶ دهک بالای درآمدی که از مؤسسات مالی وام دریافت کرده‌اند:

این شاخص نیز از شاخص‌های گروه فیندکس است. در سال ۲۰۱۷ در این شاخص ایران با مقدار ۲۶ درصد رتبه یازدهم را در دنیا داشته است. بر اساس داده‌های پایگاه اطلاعات رفاه ایرانیان مرتبط به سال ۱۳۹۵ و تسهیلات بالای صد میلیون سال ۱۳۹۸ تقریباً ۲۴ درصد افراد بالای ۱۵ سال در ۶ دهک بالای درآمدی از تسهیلات مؤسسات مالی رسمی استفاده کرده‌اند که بازهم مؤید مقدار گزارش شده بانک جهانی است. در نمودار ذیل وضعیت ایران در تفاوت دهک‌های درآمدی در دریافت تسهیلات از مؤسسات مالی رسمی در مقایسه با سایر کشورها نشان داده‌شده است.

نمودار ۱۵. تفاوت دهک‌های درآمدی در دریافت وام از مؤسسات مالی رسمی

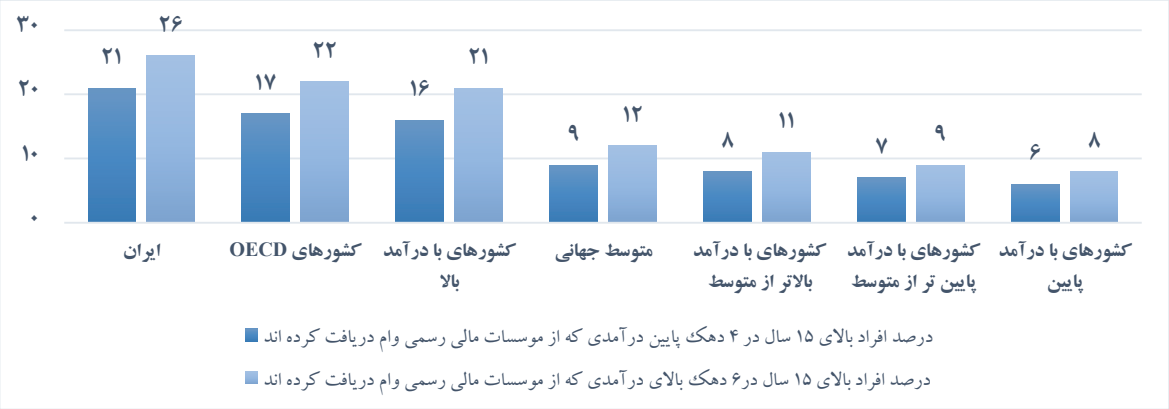

منبع: بانک جهانی (۲۰۱۷)

همان‌طور که در نمودار ۲۴ نشان داده شده، وضعیت ایران در دسترسی به تسهیلات مؤسسات مالی رسمی وضعیت مطلوبی است، اما صرف تکیه بر این شاخص نمی‌تواند تصویر دقیقی از وضعیت کشور نشان دهد؛ به همین دلیل، شاخص‌های دیگری در خصوص وضعیت اعتبارات و کیفیت تسهیلات نیز در ادامه ارائه خواهد شد. وضعیت ۴ دهک پایین درآمدی نیز در اخذ تسهیلات بر اساس داده‌های پایگاه رفاه ایرانیان وضعیت مطلوبی است و حتی درصد افراد دریافت‌کننده وام در ۴ دهک پایین درآمدی بالاتر از ۶ دهک بالای درآمدی است. در توزیع دهکی نیز صرف بررسی این شاخص کفایت نمی‌کند و به‌عنوان‌مثال، باید شاخص‌هایی که سهم این افراد از کل تسهیلات را اندازه‌گیری می‌کند نیز بررسی گردد که در ادامه خواهد آمد.

۴. سهم ۳۰ درصد (یا ۴۰ درصد) کم‌تر بهره‌مند رفاهی از کل تسهیلات:

این شاخص در گزارش منتشرنشده معاونت رفاه با عنوان «تحلیل وضعیت دسترسی خانوار به تسهیلات خرد با رویکرد داده‌کاوی» بررسی شده است. بر اساس این شاخص سهم ۳ دهک پایین درآمدی از کل تسهیلات اعطا شده مورد بررسی قرار می‌گیرد. نمودار ۲۵ نسبت وام‌گیرندگان به کل جمعیت، نسبت ۳ دهک پایین درآمدی به کل وام‌گیرندگان و سهم ۳ دهک پایین درآمدی از کل تسهیلات را به تفکیک استان‌های مختلف نشان می‌دهد.

نمودار ۱۶. توزیع دهکی تسهیلات در استان‌های مختلف براساس داده‌های وام به وام

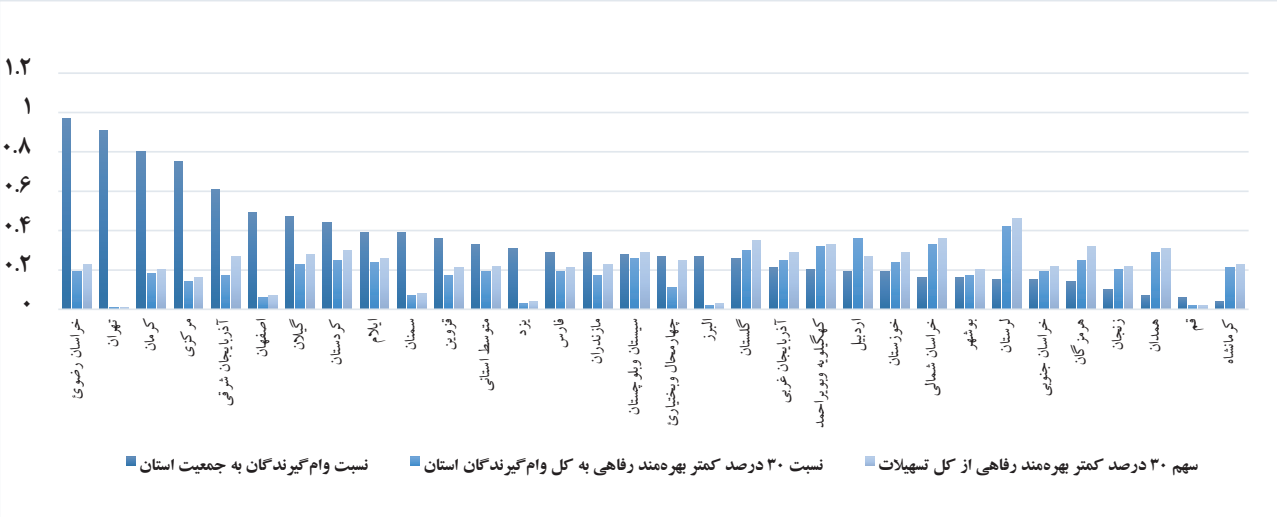

منبع: پایگاه رفاه ایرانیان (۱۳۹۲-۱۳۸۴)

قرارگرفتن این سه شاخص در یک نمودار می‌تواند اطلاعات دقیق و مهمی را در مورد وضعیت تسهیلات پرداختی مؤسسات مالی رسمی در کشور ارائه نماید؛ برای مثال، نابرابری دهکی در استان تهران بسیار شدیدتر از سایر استان‌های کشور است. به عبارتی سهم ۳ دهک پایین درآمدی از کل تسهیلات در این استان کم‌ترین مقدار یعنی حدود ۱ درصد است. این عدد با دانستن این واقعیت که ۵۰ درصد کل تسهیلات پرداختی متعلق به استان تهران است، معنادارتر خواهد شد.

بنابراین، علی‌رغم بالا بودن درصد دریافت‌کنندگان تسهیلات در دهک‌های پایین درآمدی در کشور، سهم آن‌ها از کل تسهیلات پرداختی بسیار اندک است.

۵. درصد افراد بالای ۱۵ سال که از طریق خانواده و دوستان وام دریافت کرده‌اند:

این شاخص نیز از مجموعه شاخص‌های فیندکس است. بررسی این شاخص اطلاعات مهمی را در مورد وضعیت ایران در اختیار ما قرار می‌دهد. در سال ۲۰۱۷ با مقدار ۵۱ درصد ایران رتبه سوم را در دنیا داشته است. نمودار ۲۶ تصویر ایران در این شاخص را در مقایسه با سایر کشورها نشان می‌دهد.

نمودار ۱۷. درصد افراد بالای ۱۵ سال که از فامیل و دوستان وام دریافت کرده‌اند.

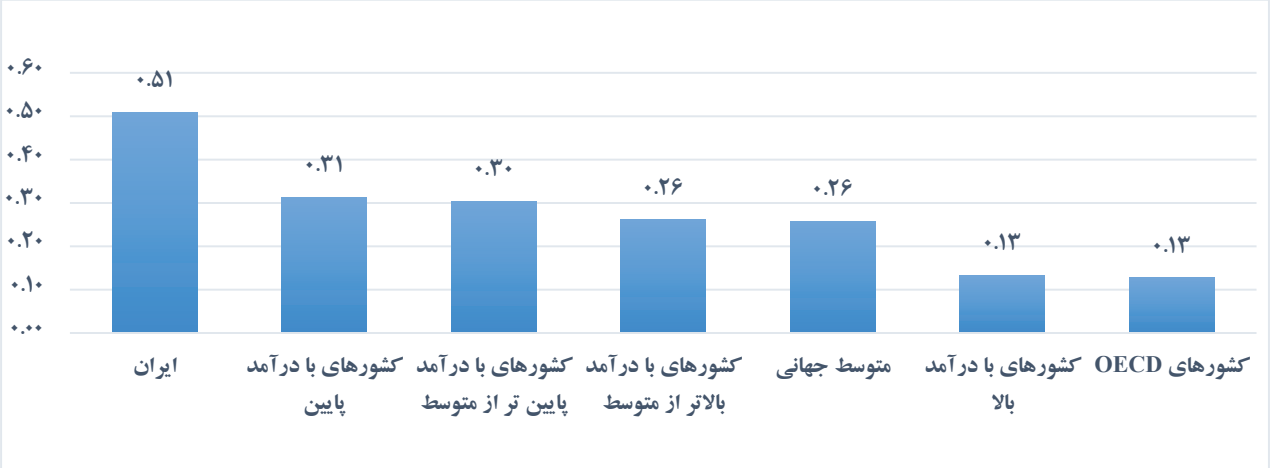

منبع: بانک جهانی (۲۰۱۷)

همان‌طور که از نمودار ۲۶ مشخص است، اخذ وام از مؤسسات غیررسمی در کشورهای با درآمد پایین بیش از کشورهای با درآمد بالاست، منتهی نکته مهمی که در مورد ایران وجود دارد، این است که علی‌رغم بالا بودن درصد افراد دریافت‌کننده وام از مؤسسات رسمی، میزان دریافت وام از طریق مجاری غیررسمی هم بالاست. این موضوع می‌تواند از عدم کفایت تسهیلات مؤسسات رسمی در هموار کردن مصرف خانوار در طول زمان نتیجه شود. جدول ۴ نتایج گزارش بانک مرکزی با عنوان «نتایج بررسی دسترسی خانوارها به خدمات مالی در مناطق شهری سال ۱۳۸۷» است که مؤید نتایج ارائه‌شده توسط بانک جهانی است. حدود ۸۸ درصد صندوق‌های قرض‌الحسنه که افراد در آن‌ها عضو هستند، فاقد مجوز بانک مرکزی هستند.

جدول ۴. درصد توزیع صندوق‌های قرض‌الحسنه برحسب وضعیت صندوق

نوع صندوق قرض‌الحسنه	دارای مجوز از بانک مرکزی	فامیلی و خانوادگی	محل کار	محل زندگی (مسجد و...)	سایر
درصد توزیع	۱۱٫۸	۳۶٫۵	۲۱٫۵	۳۰	۲

منبع: گزارش بانک مرکزی (۱۳۸۷)

۶. درصد افراد بالای ۱۵ سال که دارای کارت اعتباری هستند:

این شاخص نیز از شاخص‌های گروه فیندکس است. در سال ۲۰۱۷ فقط ۹ درصد افراد بالای ۱۵ سال دارای کارت اعتباری بوده‌اند و با این میزان ایران رتبهٔ هفتاد و پنجم (از بین ۱۴۴ کشور) را در دنیا دارد. نمودار ۲۷ وضعیت ایران در دنیا را نشان می‌دهد.

نمودار ۱۸. درصد افراد بالای ۱۵ سال که کارت اعتباری دارند.

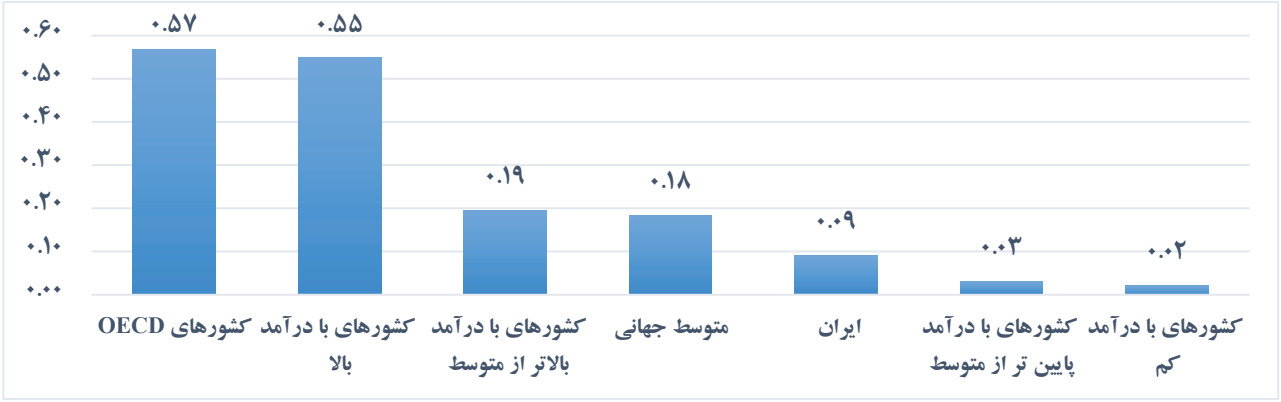

منبع: بانک جهانی (۲۰۱۷)

ایران به لحاظ درصد برخورداری از کارت اعتباری، وضعیت مطلوبی نداشته و بسیار کم‌تر از متوسط جهانی است. به دلیل نبود سامانه‌های اعتبارسنجی کارت‌های اعتباری که ابزار اصلی تأمین اعتبار خرد در کشورهای توسعه‌یافته هستند، این ابزار بسیار کم مورداستفاده قرار گرفته است. نتیجه این امر این است که افراد روش سهل‌الوصولی برای تأمین اعتبار خرد نداشته و به‌ناچار مجبورند برای تأمین اعتبار خرد، وام دریافت کنند که موجب بالا رفتن رتبه ایران در اعطای تسهیلات از بخش رسمی و غیر رسمی می‌شود.

بانک مرکزی داده‌ای از درصد افرادی که دارای کارت اعتباری هستند گزارش نمی‌کند و فقط تعداد کارت‌های اعتباری صادرشده را گزارش می‌نماید که برای فروردین ۱۴۰۰ تعداد کارت‌های صادره ۶۶۷,۲۷۶,۵ است؛ مانند هر شاخص دیگری صرف شمولیت کارت‌های اعتباری کافی نیست و ضروری است کیفیت این اعتبارات نیز بررسی گردد که در شاخص بعدی این موضوع بررسی می‌شود.

۷. نسبت اعتبار مصرف‌کننده به هزینه‌های مصرف‌کننده:

این شاخص یک شاخص مرسوم در محاسبات خرد نیست، اما در سطح کلان نشان می‌دهد که مجموع اعتبارات تخصیص‌یافته چه نسبتی با هزینه‌های مصرف‌کننده دارد. در نمودار ۲۸ مقدار این شاخص برای کشورهای مختلف نشان داده شده است.

نمودار ۱۹. نسبت اعتبار مصرف‌کننده به هزینه‌های مصرف‌کننده

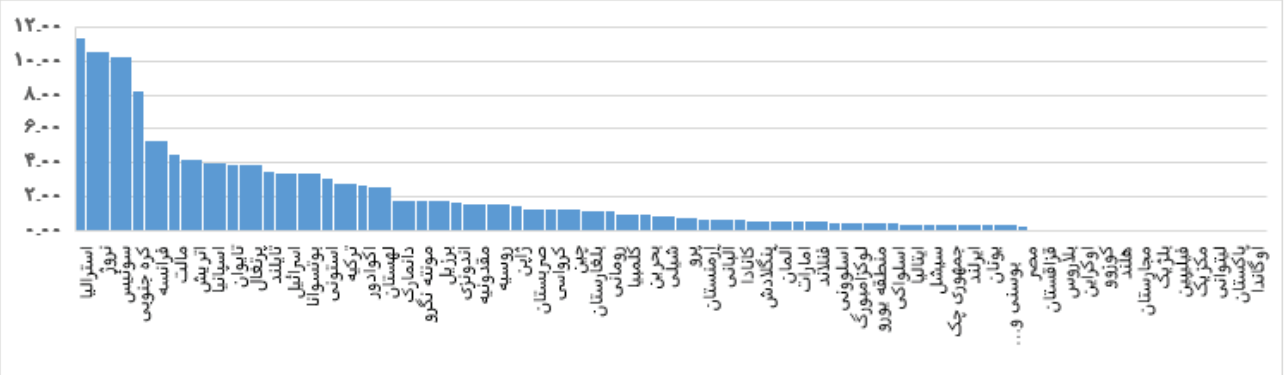

منبع: Trading Economics (۲۰۲۰)

امکان محاسبه این شاخص برای ایران وجود ندارد، زیرا داده‌ای از اعتبارات تخصیص‌یافته به مصرف‌کننده‌ها گزارش نمی‌گردد.

۸. نسبت بدهی خانوار به درآمد خانوار یا نسبت بدهی خانوار به تولید ناخالص داخلی

این شاخص در بررسی سبد بدهی خانوار شاخص مهمی است. بر اساس گزارش معاونت رفاه با عنوان «مقایسه دسترسی خانوارها به اعتبار و تسهیلات بانک‌ها در ایران و جهان» در سال ۱۳۹۸ میزان شاخص نسبت بدهی خانوار به درآمد خانوار برای ایران ۱۳٫۰۶ و نسبت بدهی خانوار به تولید ناخالص داخلی ۱۱٫۲۵ درصد است. در نمودار ۲۹ وضعیت ایران در شاخص نسبت بدهی به درآمد خانوار (به واحد درصد) در بین برخی از کشورها که داده‌های آن در دسترس بود نشان داده‌شده است.

نمودار ۲۰. نسبت بدهی به درآمد خانوار

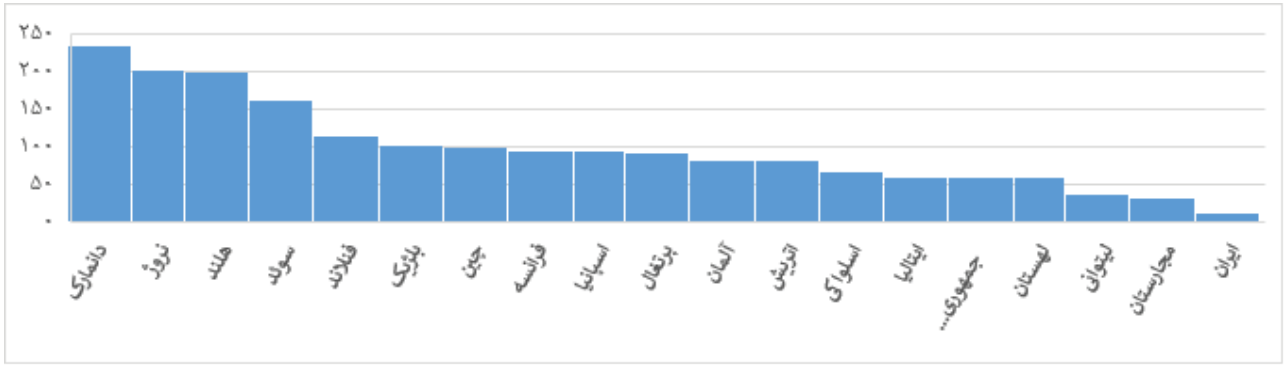

منبع: Trading Economics (۲۰۲۰)

مجدد می‌توان عنوان کرد که با وجود سهم بالای درصد افرادی که از سیستم بانکی وام دریافت کردند (نسبت به میانگین جهانی و رتبه بسیار بالای ایران)، سهم بدهی از کل درآمد خانوار در ایران بسیار پایین است. در نتیجه، سیستم رسمی بانکی در ایران نتوانسته نیاز افراد به اعتبار برای هموارسازی مخارج در طول زمان را برطرف سازد.

خانوار برای هموارسازی مصرف، نیاز به اعتبارات خرد و کلان دارد. اعتبارات خرد به‌طورمعمول از طریق کارت‌های اعتباری و اعتبارات کلان از طریق وام بانکی تأمین می‌شود. در بالا در بخش اعتبارات خرد نشان داده شد که ایران رتبه بسیار پایینی به لحاظ کارت‌های اعتباری در دنیا دارد. در بررسی اعتبارات کلان نیز وام مسکن سهم عمده بدهی خانوار را دارا است؛ بنابراین، در ادامه به بررسی نقش وام مسکن در بدهی خانوار ایرانی و برطرف کردن نیاز خانوارها برای اعتبارات کلان پرداخته خواهد شد.

۹. سهم وام مسکن در بدهی خانوار:

این شاخص در بررسی سبد بدهی خانوار اطلاعات مفیدی را ارائه می‌نماید. برخی از بانک‌های مرکزی این شاخص را گزارش می‌نمایند. برای نمونه، در گزارش فدرال رزرو آمریکا به طور متوسط برای سال‌های ۲۰۲۰-۲۰۰۳ سهم تسهیلات مسکن درمجموع بدهی خانوار ۶۹ درصد بوده و در گزارش بین‌المللی شرکت وام مسکن کانادا (CMHC) در سال ۲۰۱۹ سهم وام مسکن در سبد دریافت‌کنندگان وام مسکن حدود ۴۹ درصد بوده است.

بانک مرکزی ایران مشخصاً این شاخص را گزارش نمی‌نماید، بلکه تسهیلات پرداختی را به تفکیک خرید مسکن، خرید کالای شخصی، ایجاد، تأمین، تعمیر، توسعه و سایر گزارش می‌کند. با توجه به مشخص نبودن ماهیت سایر فقط دو عنوان خرید مسکن و خرید کالای شخصی به‌عنوان بدهی خانوار (از بخش رسمی) لحاظ شده و سهم وام خرید مسکن در سبد بدهی خانوار (از بخش رسمی) بر اساس گزارش معاونت رفاه با عنوان «مقایسه دسترسی خانوارها به اعتبار و تسهیلات بانک‌ها در ایران و جهان» در جدول ۵ نشان داده‌شده است.

جدول ۵. سهم تسهیلات خرید مسکن در بدهی خانوار

سال	۱۳۹۳	۱۳۹۴	۱۳۹۵	۱۳۹۶	۱۳۹۷	۱۳۹۸
سهم تسهیلات خرید مسکن در بدهی خانوار	٪۵۳	٪۳۴	٪۳۱	٪۴۰	٪۳۵	٪۲۰

منبع: بانک مرکزی و گزارش معاونت رفاه اجتماعی (شماره ۶۴)

همان‌طور که از جدول ۶ مشخص است، در سال‌های اخیر سهم تسهیلات مسکن در سبد بدهی (رسمی) خانوار روند کاهشی داشته و وقتی این روند کاهشی معنادارتر می‌شود که بدانیم قیمت مسکن در همین سال‌ها روند به‌شدت افزایشی داشته است. سهم ۲۰ درصدی وام مسکن از بدهی خانوار در ایران در مقابل سهم ۵۰ تا ۷۰ درصدی در کشورهای پیشرفته دنیا (کانادا و آمریکا) نشان می‌دهد علاوه بر اعتبار خرد، سیستم بانکی مهم‌ترین نیاز خانوار به اعتبار (خرید مسکن) را نیز نتوانسته تأمین کند. در مورد وام مسکن شاخص دیگری هم در ادامه مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

۱۰. نسبت وام به ارزش مسکن:

این شاخص توسط وزارت راه و شهرسازی، به‌منظور ارزیابی عملکرد در طرح شهید رجایی مطرح شده است. در شناسنامه این شاخص «نسبت میزان تسهیلات پرداختی به هزینه ساخت یک واحد مسکونی ۱۰۰ متری» آمده است، اما در استانداردهای بین‌المللی به طور مثال محاسبه طول دوره انتظار متراژ ۶۰ مترمربع در نظر گرفته شده است؛ بنابراین، در این گزارش در محاسبه این شاخص متراژ ۶۰ مترمربع به‌عنوان استاندارد لحاظ خواهد شد. در جدول ۶ میزان این شاخص برای سال‌های اخیر محاسبه شده است.

جدول ۶. نسبت وام به ارزش مسکن

سال	۱۳۹۵	۱۳۹۶	۱۳۹۷	۱۳۹۸
نسبت وام به ارزش مسکن	٪۵۴	٪۴۷	٪۲۸	٪۱۸

منبع: محاسبات تحقیق

در محاسبه ارزش مسکن، مبنا متوسط قیمت یک مترمربع آپارتمان در مناطق ۲۲ گانه تهران بر اساس مبایعه‌نامه‌های ثبت شده که توسط وزارت راه و شهرسازی منتشر می‌شود، بوده است. مبنای وام مسکن در محاسبات نیز سقف تسهیلات مسکن زوجین در شهر تهران بر اساس مصوبه ابلاغی شورای پول و اعتبار در سال ۱۳۹۴ بود. همان‌طور که مشخص است در سال ۹۸ تنها ۱۸ درصد از ارزش مسکن از طریق وام مسکن پوشش داده شده است.

شاخص LTV به‌عنوان یک شاخص مالی توسط مؤسسات وام‌دهنده مشخصاً در وام‌های مسکن محاسبه می‌شود. این شاخص درواقع همان محاسبه وام به ارزش مسکن است که قید متراژی در آن وجود ندارد. نمودار ۲۱ شاخص LTV در کشورهای OECD را نشان می‌دهد.

نمودار ۲۱. نسبت وام مسکن به ارزش آن

منبع: گزارش مطالعات اقتصادی OECD (۱۹۸۰-۲۰۰۲)

این نمودار، حداکثر نسبت وام به ارزش در بازه زمانی ۲۰۰۲-۱۹۸۰ و همچنین متوسط نسبت وام به ارزش را نشان می‌دهد که از آن تحت عنوان «نسبت متعارف» نام برده می‌شود.

همان‌طور که مشخص است، به‌صورت متعارف[۳۷] در کشورهای عضو OECD بیش از ۵۰ درصد ارزش مسکن از طریق وام مسکن تأمین می‌شود. کم‌ترین مقدار برای کشور ایتالیا با میزان ۵۰ درصد است، درحالی‌که در ایران برای سال ۱۳۹۸ در حدود ۱۸ درصد بوده و در بهترین حالت در سال ۱۳۹۵ برابر ۵۰ درصد بوده است.

۱۱. نسبت تسهیلات به سپرده‌ها:

در حالت متعارف این نسبت به عنوان شاخص نقدینگی بانک‌ها (LDR) و با مقدار مناسب ۹۰-۸۰ درصد معرفی شده است. در توزیع استانی نیز انتظار می‌رود مقدار این شاخص در هراستان از این قاعده پیروی نماید، اما توزیع استانی این شاخص در استان‌های مختلف متعادل نیست. در نمودار ۲۲ بر اساس داده‌های مانده تسهیلات (جاری و غیر جاری) و سپرده‌ها پس از کسر ذخیره قانونی این نسبت در استان‌های مختلف محاسبه شده است.

37- Typical

نمودار ۲۲. نسبت تسهیلات به سپرده

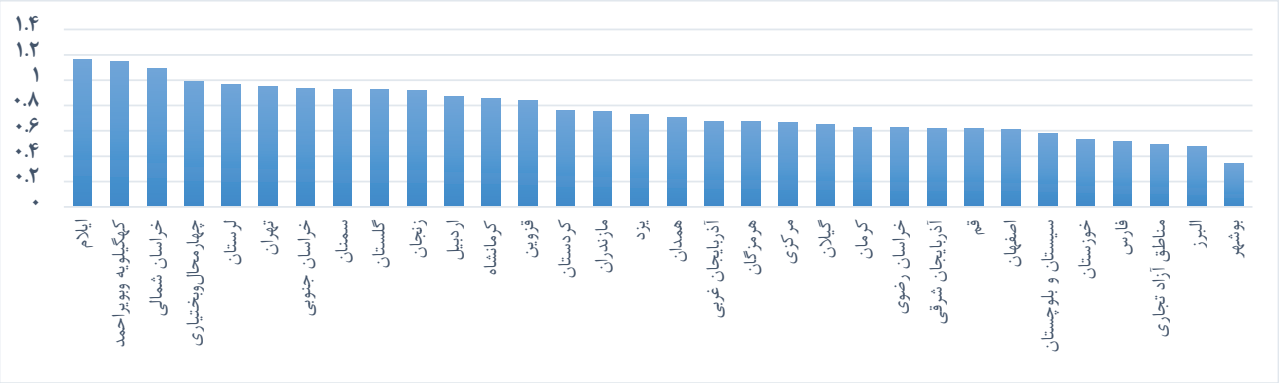

منبع: بانک مرکزی (بهمن ۱۳۹۹)

نکته‌ای که باید موردتوجه قرار گیرد، عدم توزیع مناسب جغرافیایی بهره‌مندی از اعتبارات بانکی است. در بهمن‌ماه سال ۱۳۹۹ سهم مانده تسهیلات استان تهران نسبت به کل مانده تسهیلات کل کشور ۶۳ درصد است و تفاوت بسیار بالایی بین سهم این استان با استان بعدی یعنی استان اصفهان با ۳/۸ درصد وجود دارد. بررسی مانده تسهیلات از تمرکز بسیار بالای دسترسی به منابع مالی در استان تهران حکایت می‌کند. البته میزان سپرده‌ها نیز در استان تهران بسیار بالاست (۵۴ درصد) که یکی از علل بالا بودن توان وام‌دهی در این استان است. طبق بخشنامه بانک مرکزی به شماره ۹۹/۲۱۶۶۹، بانک‌ها و مؤسسات اعتباری غیربانکی موظف شده‌اند نسبت مجموع تسهیلات اعطایی آن‌ها در هر استان به مجموع سپرده‌های آن‌ها در همان استان را حداقل تا ۵۰ درصد افزایش دهند. به‌منظور افزایش سپرده‌گذاری در مناطق کم‌برخوردار و تقویت توان تسهیلات‌دهی بانک‌ها در این استان‌ها پیشنهاد می‌گردد «حساب‌های بانکی کلیه شرکت‌های دولتی موضوع ماده (۴) قانون مدیریت خدمات کشوری به استان محل استقرار شرکت‌ها انتقال یابد»[۳۸].

۱۲. نسبت تسهیلات قرض‌الحسنه به سپرده‌های قرض‌الحسنه:

این شاخص در گزارش شاخص‌های عدالت اجتماعی مرکز آمار به‌عنوان شاخص عدالت اقتصادی مطرح شده است. سپرده‌های قرض‌الحسنه در کشور یک پتانسیل خوبی در تأمین مالی خرد خانوارها دارند؛ به همین دلیل، بررسی میزان تسهیلات اعطا شده از این سپرده‌ها مهم خواهد بود. در نمودار ۲۳ این شاخص بر اساس داده‌های گزارش شده بانک مرکزی محاسبه شده است.

۳۸- لایحه پیشنهادی وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی

نمودار ۲۳. نسبت تسهیلات قرض‌الحسنه به سپرده‌های قرض‌الحسنه

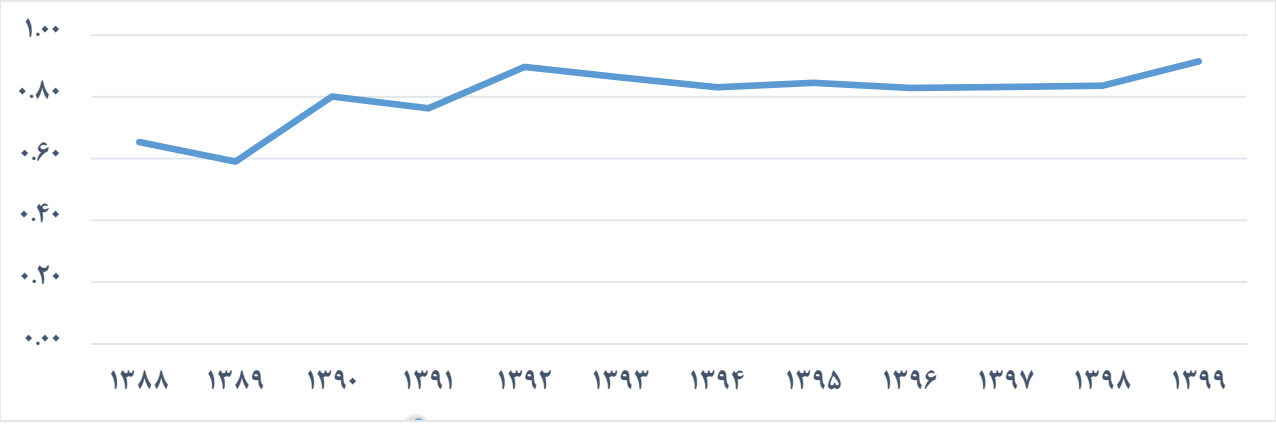

منبع: بانک مرکزی

بر اساس بند الف ماده ۸۶ قانون برنامه پنج‌ساله توسعه جمهوری اسلامی ایران، تفکیک حساب‌ها و ایجاد سازوکارهای مجزای اداری برای حساب‌های پس‌انداز قرض‌الحسنه و تخصیص منابع تجهیز شده این حساب‌ها به اعطای تسهیلات قرض‌الحسنه به شبکه بانکی تکلیف شده است. بررسی این شاخص تأثیر این قانون در افزایش تسهیلات قرض‌الحسنه از منابع سپرده‌ای قرض‌الحسنه (بدون صندوق پس‌انداز مسکن) را نشان می‌دهد. هرچند داده‌های مقدماتی سال ۱۳۹۹ نشان می‌دهد که در شرایط اپیدمی کرونا میزان این شاخص به بالای ۹۰ درصد رسیده است.

۴-۲-۳. جمع‌بندی از شاخص‌های سطح ثانویه شمول مالی

سطح ثانویه شمول مالی بر میزان بهره‌مندی خانوارها از اعتبارات بانکی و همچنین بیمه‌ای تأکید دارد. در بخش خدمات بیمه اشاره شد که ایران رتبه مناسبی به لحاظ میزان برخورداری از خدمات بیمه‌ای ندارد.

در بخش تسهیلات نیز، توجه به چند نکته ضروری است. نگاه اولیه به داده‌ها و شاخص‌های بخش ثانویه ممکن است این تصور را ایجاد کند که ایران به لحاظ دسترسی به اعتبارات بانکی هم دارای شمولیت مالی بالایی است (به علت رتبه بالای ایران در درصد استفاده از اعتبارات بانکی) و هم فقرا سهم قابل توجهی از اعتبارات بانکی را دارا هستند (برخورداری درصد بیشتری از چهار دهک اول از اعتبارات بانکی نسبت شش دهک و رتبهٔ بالای ایران در میان کشورها به لحاظ درصد چهار دهک اول بانکی برخوردار از تسهیلات بانکی).

بااین‌حال، با بررسی عمیق‌تر سایر شاخص‌ها مانند سهم بدهی از کل هزینه خانوار و میزان گسترش کارت اعتباری و همچنین سهم وام مسکن از کل بدهی خانوار، مشخص می‌شود که بانک‌ها در ایران توفیق چندانی در تأمین اعتبار مورد نیاز خانوار و در نتیجه هموار کردن مصرف در طول زمان نداشته‌اند. بررسی این شاخص‌ها نشان می‌دهند که:

- در کشورهای پیشرفته دنیا نسبت بدهی به درآمد خانوار بیش از ۱۰۰ درصد و حتی ۲۰۰ درصد بوده و در ایران

این نسبت ۱۳ درصد است. در نتیجه، خانوار ایرانی نمی‌تواند از طریق تأمین اعتبار، مخارج را در طول زمان هموار سازد.

- در کشورهای پیشرفته، افراد برای مخارج عمده مانند مسکن، خودرو و تحصیل از بانک وام‌گرفته و نیاز به اعتبارات خرد را از طریق کارت‌های اعتباری تأمین می‌کنند. درصد دارندگان کارت اعتباری در ایران ۹ درصد و در کشورهای با درآمد بالا ۵۵ درصد است.
- سهم وام مسکن از کل بدهی افراد در کشورهای مختلف در حدود ۵۰ تا ۷۰ درصد و در ایران در سال ۱۳۹۸ در حدود ۲۰ درصد بوده است.
- نسبت وام مسکن به ارزش مسکن به طور متوسط در دنیا بالاتر از ۸۰ درصد و در ایران در سال ۱۳۹۸ در حدود ۱۸ درصد بوده است.

لذا افراد در ایران برای تأمین اعتبار مجبورند:

- به‌جای کارت اعتباری به منظور تأمین اعتبار خرد از سیستم بانکی وام بگیرند (رتبه بالای ایران در دریافت وام) و ازاین‌رو برای هر بار دریافت وام با معضلات وثیقه و نظایر آن مواجه باشند.
- به منظور تأمین اعتبار خرد و کلان از دوستان و آشنایان وام بگیرند (رتبه سوم ایران در جهان).

زیرا سیستم بانکی نه نیاز به اعتبارات خرد را برآورده کرده (گسترش بسیار ناچیز کارت‌های اعتباری در ایران) و نه نیاز به اعتبارات کلان را توانسته به طور مناسبی برآورده کند (سهم بسیار پایین وام مسکن به کل بدهی خانوار و سهم پایین وام مسکن به ارزش مسکن).

۵. جمع‌بندی و پیشنهادها

شاخص‌های شمولیت مالی به دنبال ارائه تصویری از فراگیری دسترسی و استفاده از خدمات مالی است، درعین‌حال از کیفیت و میزان این دسترسی‌ها و استفاده‌ها صحبتی نمی‌کند[۳۹]. در این پژوهش سعی شد که شاخص‌های سنجش کیفیت دسترسی‌ها و استفاده از خدمات مالی نیز لحاظ گردد، در نتیجه:

- درحالی‌که به لحاظ سخت‌افزاری نظام بانکی، یعنی امکانات شعبه، ATM، دستگاه پوز POS و برخورداری افراد از حساب بانکی، ایران در رتبه‌های بالای فهرست کشورها قرار دارد، اما سیستم بانکی کشوری نتوانسته نیازهای مالی افراد را جهت هموارسازی هزینه‌ها در طول زمان برطرف سازد.
- سیستم بانکی هم در تأمین اعتبار کلان افراد (وام مسکن) و هم در تأمین اعتبار خرد (کارت‌های اعتباری) عملکرد ضعیفی داشته و همین موضوع باعث شده است تا افراد برای هر نیاز خرد به اعتبار، مجدداً به بانک مراجعه کرده و گرفتار مسیر پرپیچ‌وخم تأمین وثایق و تضامین شوند.

با توجه به نقش قابل توجه دسترسی به خدمات مالی در کاهش فقر و افزایش رفاه، سنجش میزان شمولیت مالی و به‌خصوص شاخص‌هایی از شمولیت مالی که ارتباط بیشتری با فقر و نابرابری دارند، از اهمیت بسیاری بالایی برخورداری است. در حال حاضر، سنجش میزان شمولیت مالی در ایران همچنان دارای خلأهای آماری است که می‌توان آن‌ها را به دو دسته کلی «انتشار داده» و «تولید داده» تقسیم کرد.

الف) نحوه انتشار و رصد داده‌های فقر استفاده از خدمات مالی از سوی نهاد متولی

- عدم رصد شمولیت مالی توسط بانک مرکزی
- بسیاری از کشورها سند شمولیت مالی خود را به عنوان برنامه بلندمدت بهبود دسترسی و استفاده از خدمات مالی تصویب نموده و گزارش عملکرد بخش پولی و مالی بر اساس گزارش این شاخص‌ها قابل رصد خواهد بود.
- فقط یک گزارش از دسترسی خانوار به خدمات مالی در سال ۱۳۸۷ توسط بانک مرکزی منتشر شده است؛ ضروری است گزارش‌های با محتوای تحلیلی به‌صورت مرتب انتشار یابد.
- داده‌ها عمدتاً کشوری بوده و برش استانی و شهرستانی ندارد.
- داده‌ها دارای برش جمعیتی و اجتماعی نیست.

ب) تولید داده‌های فقر استفاده از خدمات مالی

- تقریباً همه داده‌های فقر استفاده از خدمات مالی، تولید می‌شوند، اما در یک سامانه جامع گردآوری نشده و

۳۹- البته در نسخه بازبینی سال ۲۰۱۶ شاخص‌های کیفیت همانند سواد و ظرفیت مالی هم به آن افزوده شد که فقط در کشورهای OECD این شاخص‌ها محاسبه شده است.

گزارش شمولیت مالی و یا فقر استفاده از خدمات مالی، استخراج نمی‌شود.

- عدم محاسبه داده‌های فقر استفاده از خدمات مالی (بیمه)، در حال حاضر داده‌های تعداد افراد دارای بیمه‌نامه به تفکیک بیمه‌های عمر و غیرعمر گزارش نشده (و یا به‌طورکلی محاسبه نمی‌شود).

پیشنهادات

با توجه به موارد اشاره شده، اقدامات زیر ضروری است:

- تدوین راهبرد بهبود شمول مالی با محوریت بانک مرکزی در جایگاه مجری راهبرد شمول مالی.
- لزوم محاسبه و انتشار تمامی شاخص‌های مرتبط با شمول مالی و آسیب‌شناسی وضعیت موجود دسترسی‌ها به خدمات مالی.
- غنی‌سازی پایگاه‌های اعتبارسنجی که بر اساس آن بانک‌ها و دیگر فراهم‌کنندگان خدمات مالی بتوانند محصولات جدید و سازوکارهای دسترسی به محصولات قدیمی و جدید را به‌گونه‌ای طراحی کنند که مناسب نیازهای مالی افرادی باشد که اکنون به خدمات مالی دسترسی ندارند.
- اقدام عاجل در جهت گسترش کارت‌های اعتباری برای همه گروه‌های درآمدی، به منظور تسهیل دسترسی افراد به اعتبارات خرد.
- ایجاد تفاهم‌نامه همکاری و تبادل اطلاعات میان وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی و بانک مرکزی به‌موجب هموارسازی امر مهم رتبه‌بندی اعتباری ایرانیان.
- تجمیع داده‌های مرتبط با دسترسی به خدمات مالی در پایگاه اطلاعات رفاه ایرانیان، به‌منظور شناسایی و اولویت‌بندی سیاست‌های حمایتی در حوزه پولی و بانکی.

جعبه توضیحات ۱. برخی مواد قانونی در خصوص اختیارات وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی

با استناد به بند ب و ط و م ماده ۱۶ قانون ساختار نظام جامع رفاه و تأمین اجتماعی: از اختیارات وزارت رفاه

ب: ایجاد هماهنگی و تعامل برنامه‌های نظام جامع تأمین اجتماعی با برنامه‌های جامع قلمروهای اشتغال، بهداشت و درمان، آموزش‌وپرورش، مسکن و سایر بخش‌های مرتبط.

ط: ساماندهی و مدیریت اجرایی نظام هدفمند یارانه‌های اجتماعی و جهت‌دهی آن به‌سوی افراد و خانواده‌های نیازمند با رویکرد خوداتکائی و اشتغال در چارچوب قانون و سیاست‌های کلی نظام.

م: تشکیل پایگاه اطلاعاتی نظام جامع تأمین اجتماعی، به منظور جمع‌آوری و پردازش اطلاعات مربوط و تعیین شاخص‌های ذی‌ربط در حوزه‌های بیمه‌ای، حمایتی و امدادی.

با استناد به تبصره ۱ ماده ۱۱ قانون ساختار جامع رفاه و تأمین اجتماعی:

هرگونه استفاده از منابع نظام تأمین اجتماعی، اعم از منابع عمومی و یارانه‌ها در حوزه‌های بیمه‌ای، حمایتی و امدادی برای دستگاه‌های اجرایی دولتی، عمومی، صندوق‌ها و نهادهای غیر دولتی، خارج از قلمرو این نظام تحت هر عنوان و برای هر منظور ممنوع است و استفاده از این منابع مستلزم پذیرش نظارت و راهبری کلان وزارت رفاه و تأمین اجتماعی است.

پیشنهاد مصوبه قانونی زیر برای تصویب در شورای‌عالی رفاه

ماده‌واحده: به منظور رصد سالیانه و به تفکیک مناطق جغرافیایی فقر استفاده از خدمات مالی در کشور و همچنین لزوم رعایت سهم دهک‌های پایین درآمدی از اعتبارات اعطایی، کمیته‌ای متشکل از بانک مرکزی، سازمان اداری و استخدامی، وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی ذیل شورای عالی رفاه تشکیل می‌گردد. وظایف این کمیته به شرح زیر است:

۱. تعیین شاخص‌های فقر دسترسی به خدمات مالی و ابلاغ از سوی سازمان اداری استخدامی و طرح شهید رجایی جهت احصای فقر در حوزه خدمات مالی و دسترسی به اعتبارات.

۲. تعیین شاخص‌هایی به‌منظور پایش مستمر سهم گروه‌های مختلف از اعتبارات شبکه بانکی.

پیشنهاد عقد تفاهم‌نامه بین وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی و بانک مرکزی

به‌منظور رصد مستمر وضعیت شمول مالی و بهبود دسترسی به اعتبارات تفاهم‌نامه همکاری بین دو وزارتخانه به شرح زیر عقد خواهد شد:

۱. بانک مرکزی مکلف است داده‌ها و اطلاعات درخواستی وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی در خصوص شاخص‌های استفاده از خدمات مالی را به تفکیک کد ملی افراد در اختیار وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی قرار دهد.

۲. وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی مکلف است سالیانه با استفاده از پایگاه اطلاعات رفاه ایرانیان، اطلاعات موردنیاز بانک مرکزی در جهت اعتبارسنجی خانوار را در اختیار آن بانک قرار دهد.

تبصره ۱: اختصاص هرگونه اعتبارات تبصره‌ای که سود و یا اصل تسهیلات از یارانه دولتی برخوردار است، تنها برای بهبود اهداف و شاخص‌های تعیین شده فقر استفاده از خدمات مالی، مصوب کمیته فوق امکان‌پذیر خواهد بود.

منابع

- امیرزاده گوغری، احسان؛ نجفی زیارانی، فاطمه و طاهری، هما (بی تا). تحلیل وضعیت دسترسی خانوار به تسهیلات خرد با رویکرد داده‌کاوی (منتشر نشده)، وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی.
- پژوهشکده امور اقتصادی (۱۳۹۸). مروری بر جایگاه و اهمیت مفهوم شمول مالی با نگاهی به وضعیت ایران، پژوهشکده امور اقتصادی وزارت امور اقتصادی و دارایی.
- سازمان برنامه و بودجه کشور (۱۳۹۹). شاخص‌های عدالت اجتماعی، مرکز آمار ایران، سازمان برنامه و بودجه کشور.
- عینیان، مجید (۱۳۹۴). شمول مالی در ایران، مقایسه‌ای بر اساس معیارهای پایه‌ای گروه ۲۰، پژوهشکده پولی و بانکی، بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران.
- مدیریت کل آمارهای اقتصادی (آبان ۱۳۸۹). نتایج بررسی دسترسی خانوارها به خدمات مالی در مناطق شهری ایران سال ۱۳۸۷، مدیریت کل آمارهای اقتصادی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران.
- معاونت رفاه اجتماعی (۱۳۹۹). تبیین و تحلیل فقر و نابرابری در بخش مالی، معاونت رفاه اجتماعی وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی، گزارش شماره ۴۴.
- معاونت رفاه اجتماعی (۱۳۹۹). مقایسه دسترسی خانوارها به اعتبار و تسهیلات بانکی در ایران و جهان، معاونت رفاه اجتماعی وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی، گزارش شماره ۶۴.
- معاونت مسکن و ساختمان (۱۳۹۸). ارزیابی عملکرد شاخص‌های اختصاصی دوره ارزیابی عنوان شاخص: نسبت وام به ارزش مسکن (برای برنامه‌های مورد حمایت وزارت راه و شهرسازی)، معاونت مسکن و ساختمان وزارت راه و شهرسازی.

- Aportela, Fernando. 1999. Effects of Financial Access on Savings by Low-Income People. Research Department, Banco de Mexico, Mexico City, Mexico.
- Ashraf, Nava, Dean Karlan, and Wesley Yin. 2006. "Tying Odysseus to the Mast: Evidence from a Commitment Savings Product in the Philippines." Quarterly Journal of Economics 121 (2): 635-72.
- Ashraf, Nava, Dean Karlan, and Wesley Yin. 2010. "Female Empowerment: Further Evidence from a Commitment Savings Product in the Philippines." World Development 28 (3): 333-44.
- Asli Demirguc-Kunt, Leora Klapper, Dorothe Singer. 2017. "Financial Inclusion and Inclusive Growth: A Review of Recent Empirical Evidence". Policy Research Working Paper 8040.
- Banerjee, Abhijit, and Esther Duflo. 2007. "The Economic Lives of the Poor." Journal of Economic Perspectives 21 (1): 141-68.
- Banerjee, Abhijit, Esther Duflo, Rachel Glennerster, and Cynthia Kinnan. 2013. "The Miracle

of Microfi nance? Evidence from a Randomized Evaluation." NBER Working Paper 18950, National Bureau of Economic Research, Cambridge, MA.

- Beck, Thorsten, Ross Levine, and Alexey Levkov.2010. "Big Bad Banks? The Winners and Losers from Bank Deregulation in the United States." Journal of Finance 65 (5): 1637–67.
- Beck, Thorsten, Asli Demirguc-Kunt, and Vojislav Maksimovic. 2005. "Financial and Legal Constraints to Firm Growth: Does Firm Size Matter?" Journal of Finance 60 (1): 137–77.
- Beck, Thorsten, Asli Demirguc-Kunt, Luc Laeven, and Vojislav Maksimovic. 2006. "The Determinants of Financing Obstacles." Journal of International Money and Finance 25 (6): 932–52.
- Bruhn, Miriam, and Inessa Love. 2013. "The Economic Impact of Expanding Access to Finance in Mexico." In Banking the World: Empirical Foundations of Financial Inclusion, edited by Robert Cull, Asli Demirguc-Kunt, and Jonathon Morduch, 137–56. Cambridge, MA: MIT Press.
- Buera, Francisco, Joseph Kaboski, and Yongseok Shin. 2012. "The Macroeconomics of Microfinance." NBER Working Paper 19705, National Bureau of Economic Research, Cambridge, MA.
- Burgess, Robin, and Rohini Pande. 2005. "Do Rural Banks Matter? Evidence from the Indian Social Banking Experiment." American Economic Review 95 (3): 780–95.
- Canada Mortgage and Housing Corporation (CMHC).2019. "Mortgage And Consumer Credit Trends, National Report.
- Cai, Hongbin, Yuyu Chen, Hanming Fang, and Li-An Zhou. 2010. "The Effect of Microinsurance on Economic Activities: Evidence from a Randomized Natural Field Experiment." Working paper, Department of Economics, University of Pennsylvania, Philadelphia, PA.
- Cole, Shawn, Xavier Gine, and James Vickery.2012. "Can Financial Innovation Reduce the Costs of Weather Shocks? Evidence from Ex Ante Agricultural Investment in India." Unpublished working paper, Harvard Business School, Cambridge, MA; World Bank, Washington, DC; Federal Reserve Bank of New York, New York.
- Demirguc-Kunt, A., L. Klapper, D. Singer and P. Van Oudheusden. 2015. The Global Findex Database 2014: Measuring Financial Inclusion Around the World. World Bank Group Policy Research Working Paper 7255.
- Dupas, Pascaline, and Jonathan Robinson. 2011. "Why Don't the Poor Save More? Evidence from Health Savings Experiments." NBER Working Paper 17255, National Bureau of Economic Research, Cambridge, MA.

● Dupas, Pascaline, and Jonathan Robinson. 2013. "Savings Constraints and Microenterprise Development: Evidence from a Field Experiment in Kenya." American Economic Journal: Applied Economics 5 (1): 163–92.

● Evans, David, and Boyan Jovanovic. 1989. "An Estimated Model of Entrepreneurial Choice under Liquidity Constraints." Journal of Political Economy 97 (4): 808–27.

● Field, Erica, Rohini Pande, John Papp, and Natalia Rigol. 2013. "Does the Classic Microfi nance Model Discourage Entrepreneurship among the Poor? Evidence from India." American Economic Review.

● Gine, Xavier, Pamela Jakiela, Dean Karlan, and Jonathan Morduch. 2010. "Microfinance Games." American Economic Journal: Applied Economics 2 (3): 60–95

● Global financial development report 2014: Financial inclusion. 2014. World Bank Publications.

● Kaboski, Joseph, and Robert M. Townsend. 2012. "The Impact of Credit on Village Economies." American Economic Journal: Applied Economics 4 (2): 98–133.

● Kaboski, Joseph, and Robert M. Townsend. 2011. "A Structural Evaluation of a Large-Scale Quasi-Experimental Microfi nance Initiative." Econometrica 79 (5): 1357–406.

● Karlan, Dean, and Jonathan Zinman. 2010. "Expanding Credit Access: Using Randomized Supply Decisions to Estimate the Impacts." Review of Financial Studies 23 (1): 433–64.

● Khandker, Shahidur. 2005. "Microfi nance and Poverty: Evidence Using Panel Data from Bangladesh." World Bank Economic Review 19 (2): 263–86.

● Kugler, Maurice, and Reza Ofoghi. 2005. "Does Insurance Promote Economic Growth? Evidence from the U.K." Working paper, University of Southampton, Southampton, U.K.

● Pitt, Mark, and Shahidur Khandker. 1998. "The Impact of Group-Based Credit on Poor Households in Bangladesh: Does the Gender of Participants Matter?" Journal of Political Economy 106 (5): 958–96.

● Pietro Catte, Nathalie Girouard, Robert Price and Christophe Andre. 2004. "The Contribution Of Housing Markets To Cyclical Resilence", OECD Economic Studies No. 38, 2004/1.

● Report prepared for the G20 Global Partnership for Financial Inclusion by the OECD.2020. "Advancing The Digital Financial Inclusion Of Youth"

● Quarterly Report On " Household Debt And Credit" Federal Reserve Bank of New York Research And Statistic Group.

● Shapiro, Jeremy. 2012. "Weather Insurance and Investment Choice." Unpublished working paper, Massachusetts

Institute of Technology, Cambridge, MA.

- Stiglitz, Joseph, and Andrew Weiss. 1981. "Credit Rationing in Markets with Imperfect Information" American Economic Review 71 (3): 393–410.
- Sustainable Development Report .2020. " The Sustainable Development Goals and Covid-19", Cambridge University Press.

پیوست

پیوست ۱. شاخص‌های شمول مالی بر اساس مصوبات گروه بیست

رهبران گروه بیست در اجلاس کن[۴۰] در سال ۲۰۱۱ با توصیه‌های مشارکت جهانی برای شمول مالی (GPFI) برای حمایت از تلاش‌های جهانی و ملی برای ایجاد داده، موافقت کردند و در ادامه مجموعه اصلی شاخص‌های شمول مالی گروه بیست که ماحصل کارهای مشارکت جهانی برای شمول مالی (GPFI) بود در سال ۲۰۱۲ تصویب شد.

شاخص‌های اصلی شمولی مالی بر اساس آخرین اصلاحیه سال ۲۰۱۶ و به تفکیک ۱. شاخص‌های استفاده از خدمات مالی ۲. شاخص‌های دسترسی به خدمات مالی و ۳. شاخص‌های کیفیت محصولات و ارائه خدمات به شرح ذیل است:

جدول ۷. شاخص‌های شمول مالی

ردیف	دسته‌بندی	شاخص‌ها	منابع	دوره انتشار
شاخص‌های استفاده: بزرگسالان				
1A	بزرگسالان دارای یک حساب	حساب (درصد افراد بالای ۱۵ سال): درصد افراد بزرگسالی که داشتن یک حساب متعلق به خودشان یا مشترک با سایر افراد در یک نهاد مالی رسمی یا پول مهیا شده از طریق موبایل (mobile money provider) گزارش داده‌اند.	WB Global Findex	سه‌ساله
1B	تعداد حساب‌ها	حساب‌های سپرده به ازای هر ۱۰۰۰ بزرگسال	IMF Financial Access Surveys	سالانه
1C		حساب‌های پول الکترونیک به ازای هر ۱۰۰۰ بزرگسال	WB Global Payments Systems Survey	سالانه
1D		تراکنش‌های پولی از طریق موبایل به ازای هر ۱۰۰ هزار نفر تعداد تراکنش‌های پولی از طریق موبایل به ازای هر ۱۰۰ هزار نفر	IMF Financial Access Surveys	سالانه
2A	بزرگسالان دارای اعتبار نزد نهادهای رسمی	درصد افراد بزرگسالی (بیش از ۱۵ سال) که در سال گذشته حداقل یک وام جاری از بانک‌ها و یا مؤسسات مالی رسمی دریافت کرده‌اند.	WB Global Findex	سه‌ساله
2B		وام‌های جاری (Outstanding) به ازای هر ۱۰۰۰ نفر	IMF Financial Access Surveys	سالانه
3	بزرگسالان دارای بیمه	افراد دارای بیمه‌نامه به ازای هر ۱۰۰۰ نفر: در دودسته بیمه‌های عمر و غیر عمر	IMF Financial Access Surveys	سالانه
۴	تراکنش‌های غیر نقدی	تراکنش‌های غیر نقد خرده‌فروشی به ازای هر ۱۰۰۰ بزرگسال: شامل تعداد چک‌ها، انتقال‌های اعتباری، بدهی مستقیم، تراکنش کارت‌های پرداخت (کارت بدهی و یا کارت اعتباری) و پرداخت توسط ابزارهای پول الکترونیکی (کارت‌های مبتنی بر پول الکترونیکی، محصولات پولی موبایل - mobile money products- و محصولات پول آنلاین).	WB Global Payments Systems Survey	سالانه

40 - Cannes Summit

ردیف	دسته‌بندی	شاخص‌ها	منابع	دوره انتشار
۵	افراد بزرگسال استفاده‌کننده از پرداخت‌های دیجیتال	درصد افراد بزرگسال که پرداخت یا دریافت به‌صورت دیجیتال دارند: شامل استفاده از اینترنت یا موبایل برای پرداخت صورت‌حساب‌ها، خرید آنلاین و دریافت یا فرستادن پول از حساب، استفاده از کارت‌های اعتباری یا دبیت کارت‌ها برای پرداخت مستقیم، دریافت یا فرستادن حواله، دریافت دستمزد، پرداخت‌های انتقالی دولت یا پرداخت‌های مربوط به کشاورزی، پرداخت شهریه مدارس یا صورت‌حساب خدمات شهری.	WB Global Findex	سه‌ساله
۵A	پرداخت از طریق موبایل (از یک حساب بانکی)	درصد افراد استفاده‌کننده از موبایل به‌منظور پرداخت	WB Global Findex	سه‌ساله
۵B	پرداخت از طریق اینترنت	درصد افراد استفاده‌کننده از اینترنت به‌منظور پرداخت	WB Global Findex	سه‌ساله
۵C	پرداخت از طریق کارت بانکی	درصد افراد استفاده‌کننده از دبیت کارت به‌منظور پرداخت	WB Global Findex	سه‌ساله
۵D	پرداخت از طریق حساب	درصد افراد دستمزدها یا پرداخت‌های دولت را در یک حساب دریافت می‌کنند.	WB Global Findex	سه‌ساله
۶	دفعات بالای استفاده از حساب	درصد افراد بزرگسال با دفعات زیاد استفاده از حساب: به معنی برداشت پول از حساب‌های شخصی در یک بانک یا سایر مؤسسات مالی به تعداد ۳ بار یا بیشتر در ماه است. این برداشت پول می‌تواند به‌صورت نقدی، پرداخت یا خرید الکترونیکی، چک‌ها یا سایر انواع پرداخت‌ها باشد.	WB Global Findex	سه‌ساله
۷	تمایل به پس‌انداز	درصد افراد بزرگسال که در سال گذشته در مؤسسات مالی (بانک یا سایر مؤسسات مالی) سپرده‌گذاری کرده‌اند.	WB Global Findex	سه‌ساله
		شاخص‌های استفاده: بنگاه‌ها		
۸A	بنگاه‌های دارای حساب بانکی	درصد SME های دارای حساب در مؤسسات مالی رسمی	WB Enterprise Surveys	۳-۵ ساله
۸B		حساب‌های سپرده SME ها (به‌عنوان درصدی از قرض کنندگان شرکتی غیرمالی)	IMF Financial Access Surveys	سالانه
۹A	کسب‌وکارهای دارای وام یا خط اعتباری در مؤسسات تحت نظارت	درصد SME های دارای یک خط یا وام اعتباری	WB Enterprise Surveys	۳-۵ ساله
۹B		حساب‌های وام SME (به‌عنوان درصدی از قرض کنندگان شرکتی غیرمالی)	IMF Financial Access Surveys	سالانه
۱۰	پرداخت یا دریافت دیجیتال کسب‌وکارها	درصد SME هایی که پرداخت و یا دریافت به‌صورت دیجیتال دارند	WB Enterprise Surveys	۳-۵ ساله
		شاخص‌های دسترسی: نقاط فیزیکی خدمات‌دهی		
۱۱A	نقاط خدمات‌دهی	شعبه‌ها به ازای هر ۱۰۰ هزار نفر بزرگسال	IMF Financial Access Surveys	سالانه
۱۱B		ATM ها به ازای هر ۱۰۰ هزار نفر بزرگسال	IMF Financial Access Surveys	سالانه
۱۱C		کارمندان ارائه خدمات پرداخت به ازای هر ۱۰۰ هزار نفر بزرگسال: شامل کارمندان بانک‌ها و سایر مؤسسات سپرده پذیر و نیز نهادهای تخصصی ازجمله انتشاردهندگان پول الکترونیک	WB Global Payments Systems Survey	سالانه

ردیف	دسته‌بندی	شاخص‌ها	منابع	دوره انتشار
۱۱D	نقاط خدمات‌دهی	تعداد فروشگاه‌های موبایل به ازای هر ۱۰۰ هزار نفر بزرگسال	IMF Financial Access Surveys	سالانه
۱۱E		تعداد دستگاه‌های POS به ازای هر ۱۰۰ هزار نفر بزرگسال	WB Global Payments Systems Survey	سالانه
۱۱F		دسترسی به اینترنت یا موبایل در خانه: درصد افراد بزرگسال که به موبایل یا اینترنت در خانه دسترسی دارند.	Gallup World Poll	سه‌ساله
۱۲	مالکیت دبیت کارت	تعداد دبیت کارت‌ها به ازای هر ۱۰۰۰ بزرگسال	WB Global Payments Systems Survey	سالانه
۱۳	نقاط خدمات‌دهی کسب‌وکارها	درصد SME هایی که دستگاه POS دارند	WB Enterprise Surveys	۳-۵ ساله
۱۴	قابلیت همکاری نقاط خدمات‌دهی	قابلیت همکاری شبکه‌های ATM و قابلیت همکاری دستگاه‌های POS: اگر همه یا اکثر ATM ها یا دستگاه‌های POS قابلیت اتصال و همکاری داشته باشند عدد ۱ و در غیر این صورت عدد صفر لحاظ می‌شود	WB Global Payments Systems Survey	سالانه
	شاخص‌های کیفیت: سواد و توانمندی مالی			
۱۵	دانش مالی	میزان دانش مالی: مقدار عددی حاصل از جمع جواب صحیح به سؤالاتی در خصوص مفاهیم پایه مالی نظیر: (آ) تورم، (ب) نرخ بهره، (ج) بهره مرکب، (د) توهم پولی، (ه) تنوع ریسک، (و) هدف اصلی از بیمه	WB Financial Capability Surveys and OECD National Financial Literacy and Inclusion Surveys	دوره‌ای
۱۶	رفتار مالی	پس‌انداز برای مواقع اضطراری: درصد افرادی که به این سؤال پاسخ می‌دهند: اگر به‌صورت اضطراری به ۱۰ دلار یا ۱/۲۵ GDP سرانه نیاز داشته باشید، از کجا تأمین می‌کنید؟ a. قرض گرفتن از آشنایان b. بیشتر کارکردن، c. فروش دارایی، d. پس‌انداز، e. وام گرفتن از صندوق‌های پس‌انداز، f. وام گرفتن از بانک، g. قادر به پیدا کردن نیستم.	WB Global Findex	سه‌ساله
	شاخص‌های کیفیت: تنظیم بازار و حمایت از مصرف‌کننده			
۱۷	الزامات افشا	شاخص افشا، نیازمند در نظر گرفتن چندین مؤلفه است: ۱. بیان ساده، ۲. استفاده از زبان بومی، ۳. استفاده از فرمت افشای استاندارد، ۴. حقوق منابع و مآخذ، ۵. نرخ کلی که بایستی برای یک اعتبار پرداخت شود (هزینه‌هایی پایه به‌اضافه نرخ کمیسیون، بیمه و مالیات).	WB Global Consumer Protection Survey	سالانه
۱۸	حل اختلاف	این شاخص بازتاب‌دهنده مکانیسم‌های حل اختلافات داخلی و خارجی است: ۱. شاخص مکانیسم حل اختلاف داخلی: قانون یا مقرراتی که استانداردهایی را برای حل شکایات تنظیم می‌کند و توسط مؤسسات مالی دنبال می‌شود، ۲. شاخص مکانیسم حل اختلاف خارجی: سیستمی که به یک مشتری اجازه می‌دهد تا منابع کارا و قابل‌دسترس را به دست آورد.	WB Global Consumer Protection Survey	سالانه
	شاخص‌های کیفیت: موانع استفاده			
۱۹	موانع اعتباری	درصد SME هایی که برای آخرین وام خود ملزم به وثیقه گذاشتن شده‌اند.	WB Enterprise Surveys and OECD SME Scoreboard	۳-۵ ساله
		گرفتن اعتبار (قدرت سیستم‌های گزارش‌دهی اعتباری و اثربخشی قوانین ورشکستگی و وثیقه‌گذاری در تسهیل وام‌دهی).	WBG Doing Business	سالانه

منبع: Financial Inclusion Indicators G۲۰

پیوست ۲: نقشه‌های استانی بر اساس شاخص‌های شمول مالی

نقشه ۱. توزیع درصد افراد بالای ۱۵ سال دارای حساب بانکی در مناطق شهری (۱۳۹۸)

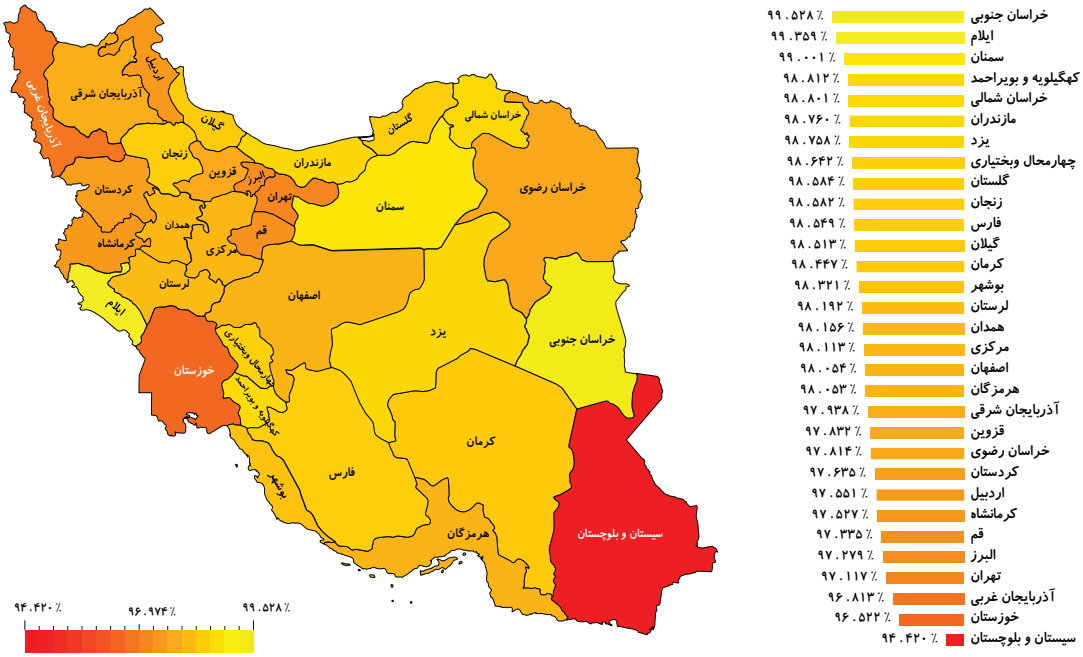

منبع: پایگاه اطلاعات رفاه ایرانیان (۱۳۹۸)

نقشه ۲. توزیع درصد افراد بالای ۱۵ سال دارای حساب بانکی در مناطق روستایی (۱۳۹۸)

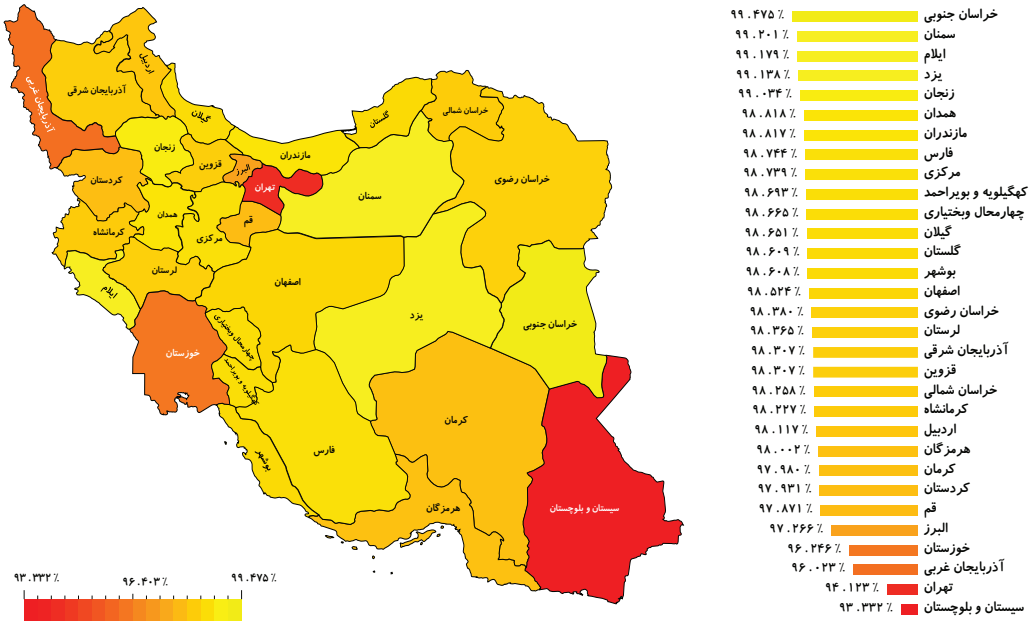

منبع: پایگاه اطلاعات رفاه ایرانیان (۱۳۹۸)

نقشه ۳. توزیع جغرافیایی شعب به ازای هر ۱۰۰ هزار نفر بزرگسال

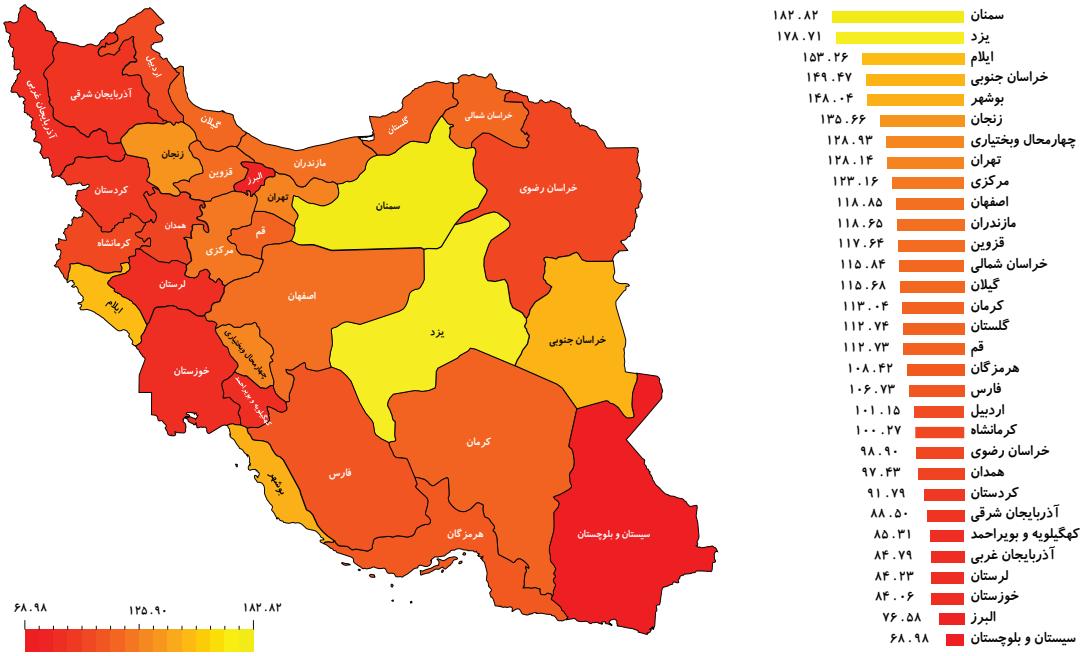

منبع: بانک مرکزی (۱۳۹۹)

نقشه ۴. توزیع جغرافیایی دستگاه ATM به ازای هر ۱۰۰ هزار نفر بزرگسال

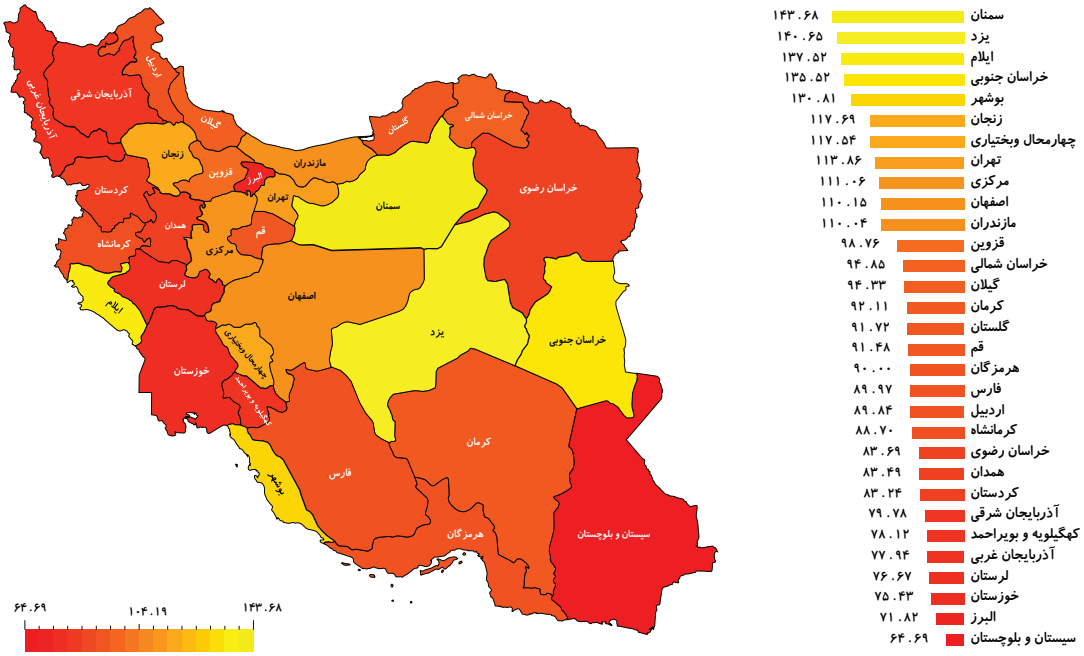

منبع: بانک مرکزی (۱۳۹۹)

نقشه ۵. توزیع درصد افرادی بالای ۱۵ سال که از مؤسسات مالی رسمی وام دریافت کرده‌اند.

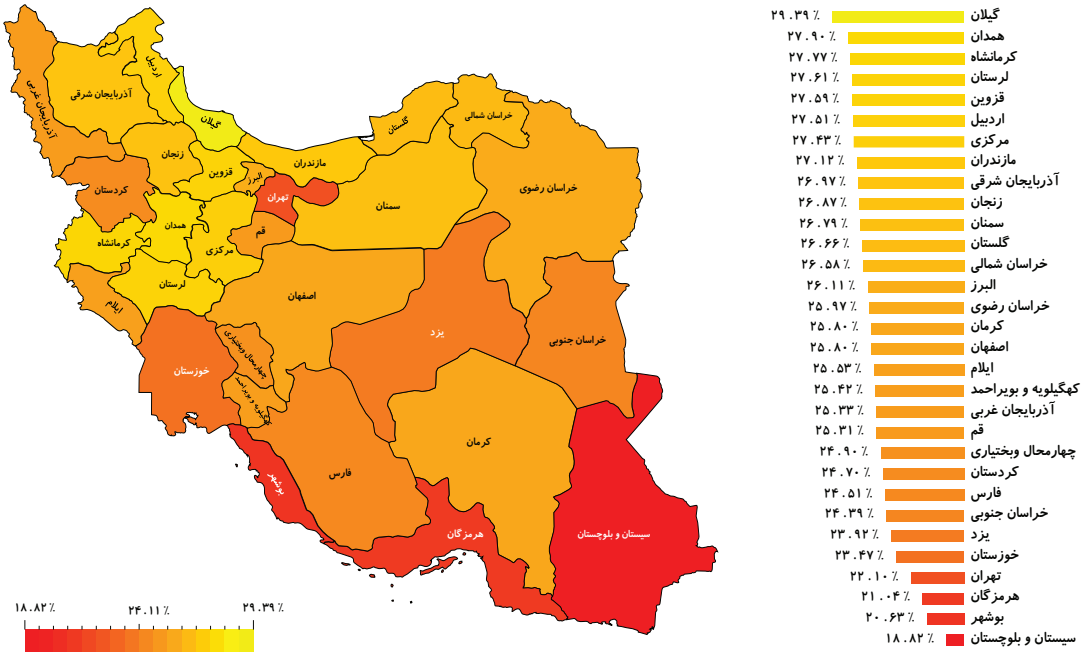

منبع: پایگاه رفاه ایرانیان (۱۳۹۵ و ۱۳۹۸)

نقشه ۶. توزیع درصد افراد بالای ۱۵ سال در ۴ دهک پایین درآمدی که از مؤسسات مالی رسمی وام دریافت کرده‌اند.

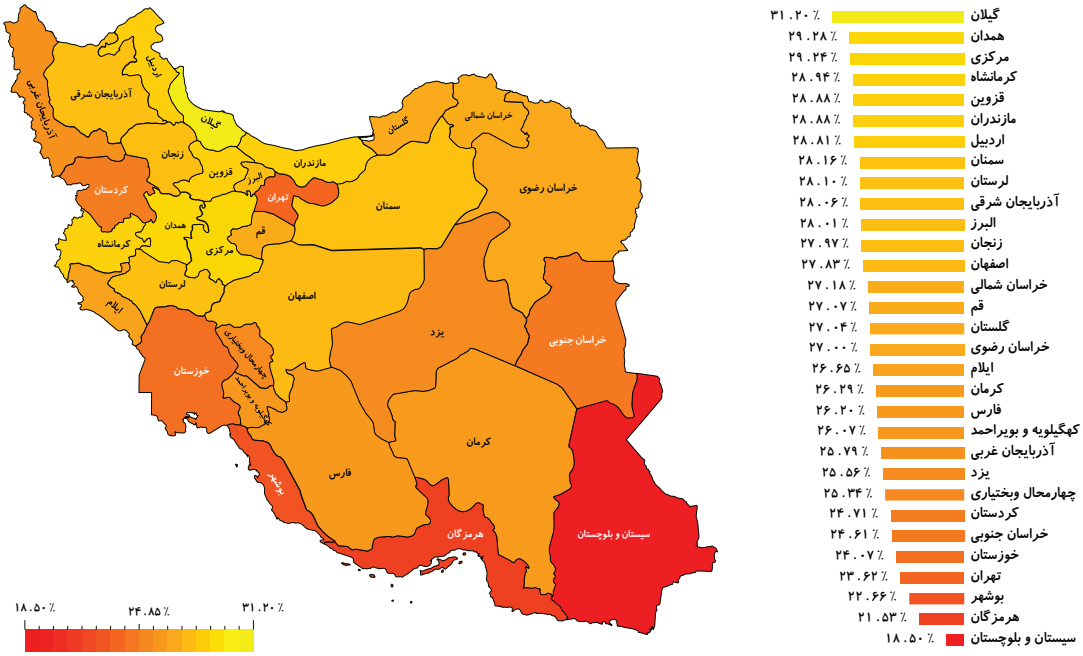

منبع: پایگاه رفاه ایرانیان (۱۳۹۵ و ۱۳۹۸)

نقشه ۷. توزیع استانی سهم مانده تسهیلات (جاری و غیر جاری) از کل مانده تسهیلات

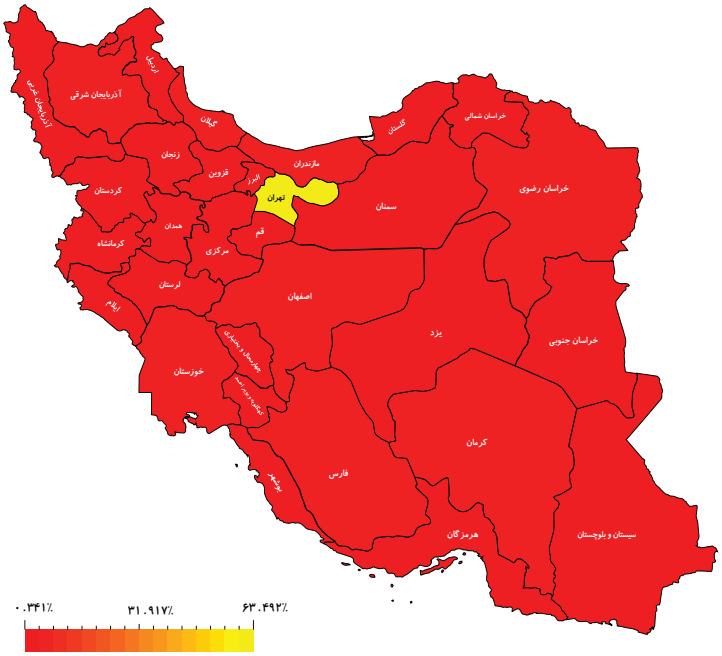

۱. تهران	۶۳.۴۹۲٪	
۲. اصفهان	۳.۸۶۸٪	
۳. خراسان رضوی	۳.۲۸۱٪	
۴. فارس	۲.۴۷۲٪	
۵. مازندران	۲.۳۸٪	
۶. خوزستان	۲.۱۵٪	
۷. آذربایجان شرقی	۲.۰۷۱٪	
۸. کرمان	۱.۶۶۲٪	
۹. گیلان	۱.۳۸۲٪	
۱۰. البرز	۱.۲۴۸٪	
۱۱. یزد	۱.۲۱۳٪	
۱۲. آذربایجان غربی	۱.۱۶۳٪	
۱۳. کرمانشاه	۰.۹۸۶٪	
۱۴. گلستان	۰.۹۰۹٪	
۱۵. مرکزی	۰.۸۴٪	
۱۶. قزوین	۰.۸۲۴٪	
۱۷. هرمزگان	۰.۷۸۹٪	
۱۸. لرستان	۰.۷۸۱٪	
۱۹. قم	۰.۷۶۹٪	
۲۰. همدان	۰.۷۲۶٪	
۲۱. زنجان	۰.۷۰۷٪	
۲۲. بوشهر	۰.۷۰۲٪	
۲۳. چهارمحال وبختیاری	۰.۶۹۲٪	
۲۴. سمنان	۰.۶۷۳٪	
۲۵. اردبیل	۰.۵۸۴٪	
۲۶. کردستان	۰.۵۵۹٪	
۲۷. سیستان و بلوچستان	۰.۵۴۶٪	
۲۸. خراسان جنوبی	۰.۴۹۱٪	
۲۹. خراسان شمالی	۰.۴۴۶٪	
۳۰. ایلام	۰.۴۲۲٪	
۳۱. کهگیلویه و بویراحمد	۰.۳۴۱٪	

منبع: بانک مرکزی (۱۳۹۹)

نقشه ۸. توزیع استانی سهم سپرده‌ها (پس از کسر ذخایر قانونی) از کل سپرده‌ها

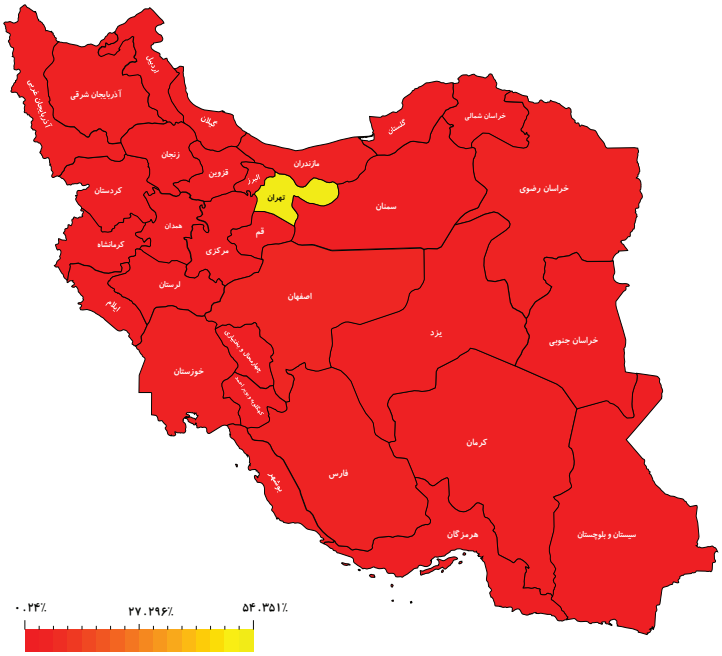

۱. تهران	۵۴.۳۵۱٪	
۲. اصفهان	۵.۱۶۲٪	
۳. خراسان رضوی	۴.۲۷۵٪	
۴. فارس	۳.۸۷۹٪	
۵. خوزستان	۳.۲۹۴٪	
۶. آذربایجان شرقی	۲.۷۱٪	
۷. مازندران	۲.۵۶۳٪	
۸. کرمان	۲.۱۳۸٪	
۹. البرز	۲.۱۲۵٪	
۱۰. گیلان	۱.۷۲۹٪	
۱۱. بوشهر	۱.۶۷۹٪	
۱۲. آذربایجان غربی	۱.۳۹۶٪	
۱۳. یزد	۱.۳۴۳٪	
۱۴. مرکزی	۱.۰۲۹٪	
۱۵. قم	۱.۰۰۸٪	
۱۶. هرمزگان	۰.۹۵۵٪	
۱۷. کرمانشاه	۰.۹۳۷٪	
۱۸. همدان	۰.۸۳۱٪	
۱۹. گلستان	۰.۷۹۸٪	
۲۰. قزوین	۰.۷۹۳٪	
۲۱. سیستان و بلوچستان	۰.۷۶۴٪	
۲۲. لرستان	۰.۶۵۸٪	
۲۳. زنجان	۰.۶۲۲٪	
۲۴. کردستان	۰.۵۹۶٪	
۲۵. سمنان	۰.۵۹٪	
۲۶. چهارمحال وبختیاری	۰.۵۶۶٪	
۲۷. اردبیل	۰.۵۴۶٪	
۲۸. خراسان جنوبی	۰.۴۲۸٪	
۲۹. خراسان شمالی	۰.۳۳۱٪	
۳۰. ایلام	۰.۲۹۴٪	
۳۱. کهگیلویه و بویراحمد	۰.۲۴٪	

منبع: بانک مرکزی (۱۳۹۹)

گزارش‌های منتشر شده معاونت رفاه اجتماعی

۱. وضعیت فقر و نابرابری در ایران در دوره ۸ ساله ۱۳۸۴ تا ۱۳۹۱؛ (دفتر مطالعات رفاه اجتماعی)(آذرماه ۹۲)

۲. نقدی بر واگذاری بیمه‌های درمان به وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی؛ (دفتر بیمه‌های سلامت)(آذرماه ۹۲)

۳. نقدی بر ادغام سازمان‌های بیمه‌گر در وزارت بهداشت،درمان و آموزش پزشکی: تجربه سایر کشورها؛ (دفتر بیمه‌های سلامت)(آذرماه ۹۲)

۴. نقد و بررسی داده‌های سالنامه آماری در حوزه آسیب‌های اجتماعی؛ (دفتر امور آسیب‌های اجتماعی)(دیماه ۹۲)

۵. تحلیل محتوای اخبار آسیب‌های اجتماعی در رسانه‌ها؛ (دفتر امور آسیب‌های اجتماعی)(دیماه ۹۲)

۶. بررسی وضعیت طلاق در کشور بین سال‌های ۸۴ و ۹۱؛ (دفتر امور آسیب‌های اجتماعی)(دیماه ۹۲)

۷. نگاهی به گفتمان رهبر معظم انقلاب پیرامون سبک زندگی، تعاون و اقتصاد مقاومتی؛ (دفتر امور آسیب‌های اجتماعی)(دی‌ماه ۹۲)

۸. توانمندسازی خانوارهای ساکن در محله‌های فقیرنشین همگام با هدفمندسازی یارانه‌ها؛ (دفتر مطالعات رفاه اجتماعی)(بهمن ماه ۹۲)

۹. برنامه راهبردی کاهش فقر در ایران؛ (دفتر مطالعات رفاه اجتماعی)(اسفند ۹۲)

۱۰. طرح جامع ظرفیت‌سازی سازمان‌های مردم نهاد در حوزه رفاه و تأمین اجتماعی؛ (دفتر مطالعات رفاه اجتماعی)(اسفند ۹۲)

۱۱. برنامه یارانه خوراک در آمریکا (SNAP)؛ (دفتر مطالعات رفاه اجتماعی)(اسفند ۹۲)

۱۲. مشروط سازی دریافت یارانه نقدی به انجام آزمایشات رایگان پزشکی؛ (دفتر مطالعات رفاه اجتماعی)(اردیبهشت ماه ۹۳)

۱۳. پتانسیل تحقق نیافته ایران، مخزن استعدادهای بهره‌برداری نشده؛ (دفتر مطالعات رفاه اجتماعی)(خرداد ماه ۹۳)

۱۴. نگاهی به پدیده سوء مصرف مواد مخدر در ایران؛ (دفتر امور آسیب‌های اجتماعی)(خرداد ماه ۹۳)

۱۵. شکل‌گیری دولت رفاه و سرمایه‌داری هماهنگ در ژاپن و آلمان؛ (دفتر مطالعات رفاه اجتماعی)(تیرماه ۹۳)

۱۶. مشارکت اجتماعات محلی در شناسایی فقرا؛ (دفتر مطالعات رفاه اجتماعی)(تیرماه ۹۳)

۱۷. نگاهی به شاخص جهانی گرسنگی و وضعیت ایران؛ (دفتر مطالعات رفاه اجتماعی)(تیرماه ۹۳)

۱۸. طراحی پرسشنامه برای شناسایی خانوارهای فقیر؛(دفتر مطالعات رفاه اجتماعی)(مرداد ماه ۹۳)

۱۹. شاخص رشد و تکامل کودک ۲۰۱۲: پیشرفت ها، چالش ها و نابرابری؛(دفتر مطالعات رفاه اجتماعی)(مردادماه ۹۳)

۲۰. بررسی پدیده خودکشی در ایران؛ (دفتر امور آسیب‌های اجتماعی)(شهریورماه ۹۳)

۲۱. شاخص امنیت غذایی جهانی سال ۲۰۱۴؛ (معاونت رفاه اجتماعی)(شهریورماه ۹۳)

۲۲. برنامه‌های حمایت اجتماعی در ترکیه؛(دفتر مطالعات رفاه اجتماعی)(مهر ماه ۹۳)

۲۳. اندازه‌گیری وسعت و اجزای فقر کودکان با روش فقر چند بعدی؛(معاونت رفاه اجتماعی با همکاری سازمان بهزیستی کشور)(آبان ماه ۹۳)

۲۴. نقش سازمان اشتغال در خارج از کشور فیلیپین و مقررات استخدام و اشتغال کارگران در خارج از کشور؛(معاونت رفاه اجتماعی با همکاری معاونت اشتغال و کارآفرینی)(آذرماه ۹۴)

۲۵. رتبه‌بندی سازمان بهزیستی از نظر شاخص‌های توانمندی زنان سرپرست خانوار کشور؛(دفتر مطالعات رفاه اجتماعی)(مرداد ماه ۹۳)

۲۶. اشتغال عمومی؛ راهکار مقابله با بیکاری در شرایط رکود تورمی؛(معاونت رفاه اجتماعی با همکاری معاونت اشتغال و کارآفرینی)(اردیبهشت ماه ۹۴)

۲۷. برنامهٔ مشاغل عمومی در آفریقای جنوبی؛(معاونت رفاه اجتماعی)(خرداد ماه ۹۴)
۲۸. حمایت اجتماعی در جهان: حمایت اجتماعی از کودکان؛(دفتر بیمه‌های اجتماعی)(تیرماه ۹۴)
۲۹. بررسی شاخص موفقیت لگاتوم در سال ۲۰۱۴ و مقایسه وضعیت ایران با کشورهای منطقه؛ (دفتر مطالعات رفاه اجتماعی)(مهر ماه ۹۴)
۳۰. بررسی شاخص پیشرفت اجتماعی در سال ۲۰۱۴؛(دفتر مطالعات رفاه اجتماعی)(آبان ماه ۹۴)
۳۱. الزامات تدوین برنامه ششم توسعه؛(دفتر بیمه‌های سلامت)(آبان ماه ۹۴)
۳۲. گزارش جهانی نشاط در سال ۲۰۱۳؛(دفتر مطالعات رفاه اجتماعی)(دی ماه ۹۴)
۳۳. گزارش شاخص کیفیت زندگی در جهان در سال ۲۰۱۶؛(دفتر مطالعات رفاه اجتماعی)(شهریور ماه ۹۵)
۳۴. گزارش شاخص جهانی گرسنگی و وضعیت ایران در سال ۲۰۱۵؛(دفتر مطالعات رفاه اجتماعی)(مهر ماه ۹۵)
۳۵. تاریخچه ادغام و انتزاع بیمه‌ها از وزارت بهداشت؛(دفتر بیمه‌های سلامت)(مهر ماه ۹۵)
۳۶. بررسی اثرات اعمال معافیت‌های حق بیمه سهم کارفرمایی و نقد جایگاه آن در برنامه‌های توسعه؛(دفتر بیمه‌های اجتماعی)(خردادماه ۹۵)
۳۷. شاخص توسعه کودک ۲۰۱۵؛(دفتر مطالعات رفاه اجتماعی)(آذرماه ۹۵)
۳۸. گزارش توسعه زیرساخت‌های رفاهی در ایران طی سال‌های ۲۰۱۶-۲۰۱۴؛(دفتر مطالعات رفاه اجتماعی)(دی ماه ۹۵)
۳۹. طبقه بندی استاندارد رفاه اجتماعی؛(دفتر مطالعات رفاه اجتماعی)(آذرماه ۹۶)
۴۰. نظام نهادی تور ایمنی اجتماعی؛(دفتر مطالعات رفاه اجتماعی)(آذرماه ۹۶)
۴۱. سند راهبرد کاهش فقر پاکستان؛(دفتر مطالعات رفاه اجتماعی)(خرداد ۱۳۹۷)
۴۲. چشم‌انداز اقتصادی جهان در سال ۲۰۲۰، خلاصهٔ گزارش صندوق بین‌المللی پول، منتشر شده در آوریل ۲۰۲۰ (اردیبهشت ۱۳۹۹)
۴۳. وضعیت رفاه و مصرف خانوارهای ایرانی در سال ۱۳۹۸ و ضرورت اصلاحات اقتصادی؛(دفتر مطالعات رفاه اجتماعی) (اسفند ۱۳۹۸)
۴۴. تبیین و تحلیل فقر و نابرابری در بخش مالی؛ (دفتر مطالعات رفاه اجتماعی)(مهر ماه ۱۳۹۹)
۴۵. عدالت آموزشی در ایران؛ (معاونت رفاه اجتماعی)(بهار ۱۳۹۹)
۴۶. تحلیل سیاست‌گذاری آموزش در ایران با تأکید بر عدالت آموزشی؛ (معاونت رفاه اجتماعی)(بهار ۱۳۹۹)
۴۷. کتاب راهنمای برنامه ملی کسب و کار؛ (معاونت رفاه اجتماعی)(خرداد ۱۳۹۹)
۴۸. پول‌های محلی؛ ابزاری برای توانمندسازی و مقابله با رکود و نابرابری منطقه‌ای؛ (معاونت رفاه اجتماعی)(خرداد ۱۳۹۹)
۴۹. برنامهٔ دولت کانادا برای مقابله با تبعات بیماری کرونا (برنامهٔ پاسخگویی اقتصادی کووید-۱۹ کانادا: حمایت از شهروندان و مشاغل) (دفتر مطالعات رفاه اجتماعی)(بهار ۱۳۹۹)
۵۰. سیاست‌های اتخاذشده در کشورهای مختلف برای مقابله با کرونا؛ (دفتر مطالعات رفاه اجتماعی)(بهار ۱۳۹۹)
۵۱. مداخله دولت‌های عضو سازمان همکاری و توسعه اقتصادی (OECD) در بازار اجاره مسکن ؛ (معاونت رفاه اجتماعی)(خرداد ۱۳۹۹)
۵۲. جزئیات بستهٔ کمک ۲ تریلیون دلاری سنای امریکا برای مقابله با کرونا ؛ (دفتر مطالعات رفاه اجتماعی)(بهار ۱۳۹۹)
۵۳. فقر و نابرابری در آموزش و پرورش ایران؛ بررسی شاخص‌ها، ریشه‌یابی و برخی راهکارها با تأکید بر مسئله تعارض منافع ؛ (دفتر مطالعات رفاه اجتماعی)(مهر ماه ۱۳۹۹)

۵۴. چگونگی جایگزینی کارت‌های اعتباری خرید مواد غذایی با توزیع مستقیم برنج یارانه‌ای ؛ (دفتر مطالعات رفاه اجتماعی)(تیرماه ۱۳۹۹)

۵۵. حمایت اجتماعی و مواجههٔ مشاغل با کووید-۱۹: یک بررسی بهنگام از اقدامات کشورها ؛ (دفتر مطالعات رفاه اجتماعی)(تیرماه ۱۳۹۹)

۵۶. گزارش عملیاتی و پیش بینی برنامه‌های آتی معاونت رفاه اجتماعی (ویرایش اول) ؛ (معاونت رفاه اجتماعی)(تابستان ۱۳۹۹)

۵۷. برنامه اجرایی مدیریت حمله‌های سوداگرانه و تامین مالی بنگاه‌ها ؛ (معاونت رفاه اجتماعی)(شهریور ۱۳۹۷)

۵۸. برنامه جبران خسارت شهروندان پاکستان(مطالعهٔ موردی، ژوئن ۲۰۱۳) ؛ (معاونت رفاه اجتماعی)(تابستان ۱۳۹۹)

۵۹. مطالعه ساختار حکمرانی داده محور باهدف بهبود بهره‌برداری از پایگاه رفاه ایرانیان ؛ (شهریور ۱۳۹۹)

۶۰. بررسی تجربیات جهانی در زمینه استفاده از کارت اعتباری به‌عنوان ابزار حمایتی؛ (دفتر مطالعات رفاه اجتماعی)(شهریور ۱۳۹۹)

۶۱. الگوی نوین سازمان و مدیریت حوزه رفاه و تأمین اجتماعی کشور ؛ (معاونت رفاه اجتماعی)(شهریور ۱۳۹۹)

۶۲. تشریح فرآیند اجرایی کردن بند ح تبصره ۱۷ قانون بودجه توسط وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی ؛ (معاونت رفاه اجتماعی)(شهریور ۱۳۹۹)

۶۳. ارائه کالا برگ و راه‌اندازی سیستم فاکتور الکترونیک در حمایت از خانوار در شرایط کرونا ؛ (معاونت رفاه اجتماعی)(مرداد ۱۳۹۹)

۶۴. مقایسهٔ دسترسی خانوارها به اعتبار و تسهیلات بانکی در ایران و جهان ؛(دفتر مطالعات رفاه اجتماعی)(مهر ۱۳۹۹)

۶۵. فقر و نابرابری در دسترسی به زیرساخت‌ها: مسکن ؛ (دفتر مطالعات رفاه اجتماعی)(مهر ۱۳۹۹)

۶۶. نظام حمایت و رفاه اجتماعی در ایران ؛ (دفتر مطالعات رفاه اجتماعی)(مهر ۱۳۹۹)

۶۷. بررسی نظام حمایت اجتماعی کشورها: ۱. پیاده‌سازی نظام‌های رفاهی مبتنی بر استطاعت در ایالات متحده آمریکا ؛ (دفتر مطالعات رفاه اجتماعی)(مهر ۱۳۹۹)

۶۸. مقایسهٔ تطبیقی ایران با کشورهای منطقه بر اساس سند چشم‌انداز بیست‌سالهٔ کشور در سال ۱:۲۰۱۹. شاخص‌های اقتصادی ؛ (دفتر مطالعات رفاه اجتماعی)(مهر ۱۳۹۹)

۶۹. عملکرد دفتر مطالعات رفاه اجتماعی: شش ماههٔ اول سال ۱۳۹۹ ؛ (دفتر مطالعات رفاه اجتماعی)(مهر ۱۳۹۹)

۷۰. تغییرات رفاه و مصرف ایرانیان و سیاست پیشنهادی حمایت غذایی ؛ (دفتر مطالعات رفاه اجتماعی)(مهر ۱۳۹۹)

۷۱. مقایسهٔ تطبیقی ایران با کشورهای منطقه بر اساس سند چشم‌انداز بیست‌سالهٔ کشور در سال ۲۰۱۹ ؛ ۲. شاخص‌های بهداشتی ؛ (دفتر مطالعات رفاه اجتماعی)(آذر ۱۳۹۹)

۷۲. مقایسهٔ تطبیقی ایران با کشورهای منطقه بر اساس سند چشم‌انداز بیست‌سالهٔ کشور در سال ۲۰۱۹ ؛ ۳. شاخص‌های آموزشی ؛ (دفتر مطالعات رفاه اجتماعی)(آذر ۱۳۹۹)

۷۳. نظام طبقه‌بندی خدمات رفاه اجتماعی بر اساس استانداردهای اتحادیه اروپا ؛ (دفتر مطالعات رفاه اجتماعی)(آذر ۱۳۹۹)

۷۴. مجموعه گزارش‌های فقر،نابرابری و تعارض منافع؛ ۴. بررسی وضعیت فقر انرژی، ناکارایی در تخصیص منابع و عوامل اثرگذار ؛ (دفتر مطالعات رفاه اجتماعی)(دی ۱۳۹۹)

۷۵. مقایسهٔ تطبیقی ایران با کشورهای منطقه بر اساس سند چشم‌انداز بیست‌سالهٔ کشور در سال ۲۰۱۹ ؛ ۴. شاخص‌های رفاهی ؛ (دفتر مطالعات رفاه اجتماعی)(دی ۱۳۹۹)

۷۶. مجموعه گزارش‌های فقر، نابرابری و تعارض منافع: ۵. فقر و نابرابری در حوزه بهداشت و سلامت ؛ (دفتر مطالعات رفاه اجتماعی) (بهمن ۱۳۹۹)

۷۷. مجموعه گزارش‌های اسناد پشتیبان تدوین برنامه هفتم توسعه، حوزه رفاه اجتماعی؛ ۲. تصویر ابعاد فقر در ایران ؛ (دفتر مطالعات رفاه اجتماعی)(زمستان ۱۳۹۹)

۷۸. تصویر مصرف و رفاه خانوارهای ایرانی و سیاست‌های حمایتی پیشنهادی ؛ (دفتر مطالعات رفاه اجتماعی)(زمستان ۱۳۹۹)

۷۹. بررسی نظام حمایت اجتماعی کشورها ؛ ۲. طراحی و پیاده‌سازی سامانه‌های هدف‌گیری خانوار: درس‌هایی از آمریکای لاتین و ایالات متحده ؛ (دفتر مطالعات رفاه اجتماعی)(اسفند ۱۳۹۸)

۸۰. الگوی نوین سازمان و مدیریت حوزه رفاه و تأمین اجتماعی کشور ؛ (دفتر مطالعات رفاه اجتماعی)(زمستان ۱۳۹۹)

۸۱. اقدامات معاونت رفاه اجتماعی در مواجهه با کرونا ؛ (دفتر مطالعات رفاه اجتماعی)(فروردین ۱۴۰۰)

۸۲. چه تعداد از کودکان و نوجوانان در خانه به اینترنت دسترسی دارند؟ ؛ (دفتر مطالعات رفاه اجتماعی)(فروردین ۱۴۰۰)

۸۳. مجموعه گزارش‌های فقر چند بعدی: ۱. فقر مسکن ؛ (دفتر مطالعات رفاه اجتماعی)(تابستان ۱۴۰۰)

۸۴. خلاصه گزارشات تخصصی منتشرشده توسط معاونت رفاه اجتماعی در بازه زمانی ۱۴۰۰-۱۳۹۲ ؛ (معاونت رفاه اجتماعی) (تابستان ۱۴۰۰)

۸۵. مجموعه گزارش‌های فقر چند بعدی: ۲. فقر آموزشی در ایران؛ (دفتر مطالعات رفاه اجتماعی)(تابستان ۱۴۰۰)

۸۶. مجموعه گزارش‌های فقر چند بعدی: ۳. فقر بهداشت و سلامت در ایران؛ (دفتر مطالعات رفاه اجتماعی)(تابستان ۱۴۰۰)

۴. فقر استفاده از خدمات مالی در ایران

بر اساس تعریف ارائه شده از فقر استفاده از خدمات مالی، میزان شمولیت مالی در دو سطح معرفی می‌شود. در شاخص‌های سطح پایه، به‌طورکلی ایران وضعیت مطلوبی در بین کشورهای جهان دارد؛ برای نمونه، در شاخص مهم نفوذ بانکی که بر اساس درصد افراد بالای ۱۵ سال دارای حساب بانکی سنجیده می‌شود، ایران رتبه بیست و پنجم و در شاخص‌های دسترسی به شعب بانکی و دستگاه ATM به ترتیب رتبه بیست و چهارم و سی و سوم را در دنیا دارد. مشکل اصلی شمول مالی در ایران مربوط به سطح ثانویه است که در آن، علی‌رغم سطح دسترسی بالای افراد به منابع و تسهیلات بانکی، میزان تسهیلات با نیازهای خانوارها متناسب نیست و از نظر نوع دسترسی نیز خانوارها بیش از کارت‌های اعتباری، به تسهیلات بانکی متکی هستند؛ به‌عنوان‌مثال، درحالی‌که متوسط نسبت وام مسکن به بدهی خانوار در جهان در حدود ۶۰ درصد است و بیش از ۷۰ درصد ارزش مسکن را شامل می‌شود، در سال ۱۳۹۸ نسبت وام مسکن به بدهی خانوار در ایران ۲۰ درصد و نسبت وام مسکن به ارزش مسکن نیز در حدود ۱۸ درصد محاسبه شده است. همچنین ایران به لحاظ شمولیت کارت‌های اعتباری رتبه هفتاد و پنجم را در دنیا دارد.